

GİRİŞ

Ziya Gökalp, Türk sosyoloji tarihinin ve Türk sosyologlarının önde gelen ismidir. Sosyolojinin Türkiye’de tanınmasında, yerleşmesinde, yaygınlaşmasında ve etkili olmasında birinci derecede rol oynamıştır. Gökalp, 1914 yılında sosyoloji bölümünü kurmuş, hocalık yapmış, Sosyoloji Araştırma Merkezi oluşturmuş ve Sosyoloji Dergisi’ni yayınlamaya başlamıştır.

Yaşamı

Gökalp, 23 Mart 1876 yılında Diyarbakır’da doğmuş, ilk, orta ve lise eğitimini doğduğu kentte, yüksek öğretimine ise İstanbul Baytar Mektebi’nde başlamış ancak siyasal nedenlerle bitirememiştir. Daha sonra döndüğü Diyarbakır’da sosyoloji, tarih, felsefe, psikoloji ve benzeri alanlarda okuduğu kitaplarla kendisini yetiştirmiştir. Gökalp, 1909 tarihinde Selanik’te toplanan İttihat ve Terakki Kongresi’ne Doğu Anadolu’yu temsilen katılmış ve Selanik’te sosyoloji ile tanışmıştır. Selanik yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin önemli simaları arasına giren Gökalp, 1910’lu yıllarda ülkenin önde gelen yazarları arasında yer almıştır. Bu yıllarda aynı zamanda milletvekili seçilen Gökalp, Millî Eğitim Bakanlığı teklifini kabul etmeyerek üniversitede çalışmaya başlamıştır. 1919 yılında İstanbul’un işgali üzerine Malta’ya sürgüne gönderilen Gökalp, kurtulduktan sonra tekrar milletvekili olmuş, önemli görevlerde bulunmuş, fikirleriyle Cumhuriyet’in düşün temellerinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Gökalp, Cumhuriyet’in birinci yılında, 1924’te ölmüştür.

Sosyoloji Yaklaşımı

Gökalp, Selanik yıllarında sosyolojinin toplum sorunlarını bir bütün olarak ele alan ve değerlendiren bir bilim olduğunu görmüş ve sosyolojiye yönelmiştir. Gökalp sosyoloji anlayışını oluştururken etkisinde kaldığı en önemli isim, Fransız sosyoloğu E. Durkheim’dir. Gökalp, Durkheim’in Sosyoloji Yönteminin Kuralları adlı eserini, Türk toplumunun sorunları çözebilecek rehber olarak algılamış, onun sosyoloji anlayışı olan Sosyolojizm ekolünü benimsemiştir. Gökalp bu ekol aracılığı ile bir yandan ülkede bir millî sosyoloji anlayışı geliştirmeye çalışırken, diğer yandan evrensel sosyolojinin ilkelerini savunmuştur. Bu pozitivist ve determinist sosyoloji anlayışı ile Gökalp, Türkiye’de “düzen içinde ilerleme” ilkesine göre sosyal yasalar aramıştır. Gökalp, Sosyolojizm ekolü aracılığı ile toplumcu, dayanışmacı, ilerlemeci, milliyetçi, Batıcı ve laik bir toplum modeli oluşturma çabasında olmuştur. Toplum bireyin üzerinde gören bu sosyoloji anlayışı ile Gökalp’in toplumsal hedefleri, milliyetçilik anlayışı örtüşmüştür. Milliyetçilik, Türkçülük ve Irkçılık Milliyetçilik-Türkçülük, Gökalp ve arkadaşlarının gözünde yeni bir hayat, yeni bir kimlik, yeni bir dünyadır. Milliyetçilik; modernleşme bağlamında ulusal bir devlet, yeni bir ekonomi, din, aile, meslek anlayışına dayalı toplum modeli olarak görülmektedir. Kültür milliyetçisi olan Gökalp, milleti bir kültür grubu olarak görmektedir. Kültürü de toplumda var olan din, dil, ahlâk, hukuk, siyaset, sanat, ekonomi, eğitim gibi kurumların toplamı olarak tanımlamaktadır. Gökalp milliyetçiliğinin amacı, çağdaş bir İslâm Türklüğü oluşturmaktır. Gökalp’a göre, Türkçülüğün birinci aşaması, birbirinden uzak düşmüş Türk toplumları arasında dil ve edebiyat alanlarını da kapsayan bir kültür birliği sağlamaktır. İkinci aşama ise Türklerin millet olabilmesi için İslâmiyet’i millî dile aktarılması, millî ekonominin oluşturulmasıdır. Türkiye’de yaşayan herkesi üst kimlik olarak Türk kabul eden Gökalp, alt kimlikleri yok saymaz. Bir ülkede birden fazla ulus olabileceği gibi, bir ulusun mensupları da birden fazla ülkede yaşayabilir. Gökalp, ırkçılıkla ilgili tezlerle yaşamı boyunca mücadele etmiştir. Ona göre, saf ırk diye bir şey yoktur. Kişilerde soyun toplumsal niteliklere hiçbir etkisi yoktur. Sosyal özellikler organik mirasla değil, eğitimle geçer. Her toplum ırklardan değil kültür birliğinden oluşur. Türklerin tarihi üç döneme ayrılır: Türk kavimlerinin ortaya çıkması ile başlayıp İslâmiyet’in kabulüne kadar süren birinci, İslâmiyet’in kabulünden Tanzimat’a kadar süren ikinci ve Tanzimat’tan bugüne kadar devam eden üçüncü dönemdir. Gökalp, evrimci ve determinist bir anlayışla hareket ederek Türk toplum yapısını Doğu uygarlığından Batı uygarlığına, imparatorluktan ulus devlete, ümmetten millete dönüştürme mücadelesi vermiştir. Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak ve Kültür-Uygarlık Ayrımı Müslümanlığı uluslararası yanımız, Türklüğü ise ulusal yanımız olarak ele alan Gökalp, bu iki ayrı özelliğimiz arasında hiçbir sorunun bulunmadığını belirtir. Milliyetçilik ulus ülkümüz, Batıcılık devlet ülkümüz, Müslümanlık inandığımız ülkümüzdür. Türk milletinin Batı uygarlığına girmesi amaçtır. Bunun millî yaşantıya hiçbir zararı yoktur. Zira uygarlıklar uluslararasıdır. Bir millet birkaç uygarlığın birden üyesi olabilir. Gökalp’a göre kültür ulusal, uygarlık uluslararasıdır. Kültür; çevreye, yerele; uygarlık merkeze aittir. Uygarlık objektif, kültür sübjektiftir. Sanayileşmiş Batılı toplumlar uygarlık,

sanayileşmemiş Batı dışı toplumlar ise kültürel açıdan zengindir. Uygarlık, aynı gelişmişlik düzeyinde bulunan birçok ulusun, toplumsal yaşayışının ortak toplamıdır. Türkler kültürce zengin, uygarlıkça yoksuldur. Dışarıdan uygarlık alınabilir ama kültür asla alınamaz. Uygarlık kültüre mal edilmedikçe, ulus tarafından benimsenmez. Türk aydınının iki görevi vardır. Bunlardan birincisi, kendisinde bulunmayan kültürü halka giderek alması, ikinci görevi ise halka teknik götürmesidir. Gökalp, Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim, Batı uygarlığındanım diyerek Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak üçlemesini yapmıştır. Millî Ekonomi, Sosyalizm, Dayanışmacılık Gökalp, ekonomide devletçidir. Devlet kontrolüne dayalı bir ekonomi anlayışını savunur. Ona göre, ulusal sanayisini kuramamış bir ülke, ekonomik açıdan bağımsızlığa kavuşamaz. Sanayileşmemiş ülkelerin serbest ekonomiyi savunması, gümrük vergilerini düşürmesi demek, sanayileşmiş ülkelerin tutsağı olmak demektir. Çağdaş bir millet olmanın yolu, büyük endüstriye sahip olmaktır. Gökalp'a göre, özel mülkiyet toplumsal dayanışmaya yararlı olduğu ölçüde geçerlidir. Bir toplumda özel mülkiyet de kamu mülkiyeti de olmalıdır. Gökalp, Marksizme, sosyalizme ve sosyalist ekonomi anlayışına karşıdır. Sosyalizmin Türkiye'nin ulusal çıkarlarına uygun olmadığı görüşündedir. Gökalp, dayanışmacı bir toplum modelinden yanadır. Bu anlayışın benimsendiği toplumlarda çıkar çatışmaları ve sınıf savaşları olmaz. Sınıf çatışmalarının olmadığı toplumlarda meslek grupları arasında işlevsel bir bütünlük vardır ve aralarında barış geçerlidir. Din ve Laiklik Gökalp, düşünsel yaşamının tüm dönemlerinde dini toplumsal bir kurum olarak ele alır. Din, önyargıların konusu olmamalı, diğer kurumlarda olduğu gibi sosyoloji aracılığı ile incelenmelidir. Din, eğitim açısından yararlı kurumların başında gelmektedir. Dinî ayinler, yapıp etmeler bireyin toplumsallaşmasına yardım eder. Din, insanı bireycilikten, bencillikten uzaklaştırır; birlik ve beraberliği sağlar. Din, uluslararası da güçlü bir dayanaktır. Gökalp, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını savunan sosyologlar arasındadır. Modernleşme yolunda devletin laikleşmesi, dinin sadece vicdan işi olması gerekir. Toplumsal yapıdaki değişimler dinsel algıların da değişmesi, yeniden biçimlenmesi, toplumun bazı kesimlerinin dinin kendisinde var olmayan bazı dogmalardan kurtulması demektir. Dil Tartışmaları Gökalp'a göre, milletin temeli dildir. Dil bütün değerleri kapsar. Sanat, kültür, düşünce, hukuk, din gibi toplumsal bileşenler dil aracılığı ile ifade edilir. Türkleşmek ve millî devlet oluşturmak ancak Türk dilinin yabancı dillerin etkisinden kurtarılması ile mümkün olur. Türk dili sadeleştirilmeli ve halkın anlayacağı hâle getirilmeli, İstanbul ağzı esas alınarak millî bir dil oluşturulmalıdır. Dilsel bağımsızlık, siyasal bağımsızlığın başlangıcıdır. Gökalp'a göre, Türkçe anlam bakımından çağdaşlaştırılmalı, terim bakımından İslâmlaştırılmalı, dilbilgisi, söz dizimi, yazım kuralları bakımından Türkçeleştirilmelidir. Bir dil, kendisinde eş anlamlısı yoksa başka dillerden sözcük alabilir. Ancak bir dil başka bir dilden kip, çekim, türetim ve benzeri kuralları, ekleri alamaz.

Eğitim Anlayışı

Eğitim; bir toplumda yetişmiş kuşakların, yetişmekte olan kuşaklara fikirlerini, hislerini aktarmasıdır. Bir toplum bireylerine dilini, ahlakını, sanatını, tekniğini, bilimini aktaramaz ise yaşayamaz. Türkiye, görünürde bu özelliklerden oldukça uzaktır. Eğitim de millî toplum ve millî devlete göre yeniden şekillendirilmelidir.

Yeni Devletin Şekillenmesinde ve Batıcılığa Politikalarında Eski Türk Toplumlarının Önemi

Gökalp, yaptığı çalışmalar ile eski Türk toplumlarının toplumsal özelliklerini gündeme getirmiştir. Bu çabanın altında yatan düşünce şudur: Bugün çağdaşlaşma ve uygarlaşma adına Batı'dan almak istediğimiz pek çok özellik aslında eski Türklerde de vardı. İşte bu özellikleri keşfetmek, ortaya koymak ve modernleşme adına yararlanmak gerekir. Kısaca, bugün Batı'da önemsenen kadın-erkek eşitliği eski Türklerde mevcuttu. Gökalp'a göre, eski Türk toplumları demokrasi, özgürlük, eşitlik, kadın haklarına saygı gibi bugün Batı'da bulunan pek çok özelliğe sahipti. Kadın, doğrudan doğruya hükümdar, kale komutanı, vali, elçi olabilmekteydi. Yine eski Türklerde ana soyu ile baba soyu birbirine eşitti. Evlenen çiftler mutlaka yeni bir ev açarlardı.

GİRİŞ / PRENS SABAHATTİN VE MEHMET ALİ ŞEVKİ SEVÜNDÜK

Prens Sabahattin Türk sosyolojisinin kurucu isimleri arasında yer alır. F. Le Play tarafından geliştirilen Science Sociale ekolünün Türkiye'deki temsilcisidir. Ziya Gökalp'in milliyetçi ve toplumcu görüşleri karşısında liberal, muhafazakâr ve bireyci görüşlerin önde gelen savunucusudur. Türk toplum yapısının sorunlarının çözüm yolu olarak, tüm kurum ve kuruluşların kamucu yapıdan bireyci yapıya doğru değişmesini, dönüşmesini öngörür. İngiliz toplum ve siyasal yapısını kendisine örnek olarak alır. Bireyci toplum yapısının en belirgin özelliği ise ülkenin yerinden yönetim biçimine göre idare edilmesidir. Türkiye'de Prens Sabahattin'den sonra Scien Sociale ekolünün ön önemli temsilcisi Mehmet Ali Şevki Sevündük'tür. Sevündük, ekolün teorik görüşleri ve yöntem anlayışı doğrultusunda gerçekleştirdiği alan araştırmaları ile tanınmaktadır.

Prens Sabahattin'in Yaşamı ve Sosyoloji Yaklaşımı Yaşamı

Prens Sabahattin 1879 yılında İstanbul'da doğdu. Ailesinin sağladığı olanaklarla kendisine çok iyi düzeyde bir eğitim verildi. Bu eğitim kendisine pozitivist bilim bakış açısı kazandırdı. Biyolojik materyalizm ve sosyal Darwinizmden etkilendi. Bu etkiler eserlerine yansdı. Siyasal düşüncelerinin şekillenmesinde, İngiliz siyasetine yakın duran babası etkili oldu. II. Abdülhamit'e karşı mücadele eden İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katıldı. Şubat 1902'de Paris'te toplanan I. Jön Türk Kongresi'nin gerçekleştirilmesini sağladı. Kongrede, İngiltere'ye dayalı ve yerinden yönetimin esas alındığı bir reform programını savundu. I. Jön Türk Kongresi'nden sonra İttihatçı çizgiye merkezîyetçi yönetim anlayışını savunanlar egemen olunca, oradan uzaklaşıp 1906 yılında Teşebbüs Şahsi ve Âdemi Merkezîyet Cemiyetini kurdu. Prens Sabahattin'in 1899'da kaçtığı ülkesine 24 Temmuz 1908 Devrimi'nden sonra döndü. Ancak özellikle 31 Mark Vakası ve benzeri siyasal olaylar üzerindeki etkileri nedeniyle tekrar yurt dışına kaçtı. İttihatçı iktidarın zayıflaması üzerine geri dönen Prens Sabahattin, Haziran 1913 yılında gerçekleştirmek istediği darbe girişiminin başarısızlığı nedeniyle bir kez daha yurt dışına kaçmak zorunda kaldı ve ancak 1919 yılında Türkiye'ye dönebildi. Aynı yıl, 1913'de yazdığı Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? başlıklı eserini yayımladı. 1919 yılından itibaren bilimsel çalışmalara ağırlık verdi. Meslek-i İçtimai derneğini ve aynı adı taşıyan dergiyi kurdu. Dergi savaş koşullarında altı sayı yayımlanabildi. Prens Sabahattin hanedan ailesine mensup olduğu için, 4 Mart 1924 tarihinde çıkarılan bir kanunla ülkeden çıkarıldı ve 30 Haziran 1948'te Avrupa'da öldü. Sosyoloji yaklaşımı Prens Sabahattin, Fransız sosyologları F. Le Play, H. De Tourville ve E. Demolins tarafından geliştirilen Science Sociale ekolünün görüşlerini Türkiye'de temsil eden bir sosyologtur. Aileyi esas alan çalışmalarıyla tanınan Le Play'e E. Demolins toplumları kamucu ve bireyci toplumlar şeklinde ikiye ayırarak destek vermiştir. Kamucu toplumlarda aile, kabile, klan ve devlet gibi yapılar bireyden üstün görülürken, bireyci toplumlarda bireyin üstün görüldüğü iddiasını öne sürüyorlardı. Anglo-Sakson kökenli Batı toplumlarının kamu yerine bireye önem vererek ilerledikleri görüşünü savunuyorlardı. Ekol, alan çalışmalarını esas alan bir anlayışla gözlem ve saha araştırması teknikleri üzerinden sosyolojik bilginin üretilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Bilimsel gözleme, ankete, monografiye dayalı olmayan sosyolojik araştırmaları felsefi spekülasyon olarak değerlendirmektedir. Sosyoloji, sosyal olayları yalnız genel ve ortalama, yüzeysel şekilde ele alıp derinliğine inmemektedir. Oysa gözlem tekniğini kullanan Science Sociale ekolü, olayları derinlemesine kavrayarak tahlil etmekte, bilimsel bir sonuca varmaktadır.

Toplumsal Yapı ve Değişim

Cumhuriyet tarihinde toplumsal değişim çok fazla önemsenen bir konudur. Egemen anlayışı göre, Türkiye'nin toplumsal yapısı ne kadar değişirse, o kadar gelişme ve uygarlaşma gerçekleşecektir. Prens Sabahattin de Türkiye'nin içinde bulunduğu sorunların çözümü için, ülkenin mutlaka kamucu yapıdan bireyci yapıya doğru değişmesini, dönüşmesini zorunlu görmektedir. Ona göre, Türkiye'nin geri kalmasının, yoğun sorunlar yaşamasının birincil nedeni sahip olduğu kamucu yapı ve o yapıyı savunan, koruyan zihniyettir. Bu bağlamda da bütüncü toplumsal yapı ve merkezi yönetim anlayışı terk edilmeli, bireyci toplumsal yapı ve âdemi merkezîyetçi – yerinden yönetim anlayışı hayata geçirilmelidir. Bütüncü yapılar kendilerine bağlı olanları üretimden çok tüketime sürerler. Sosyal yetenek ve kişiliğin gelişmesini engeller. Maddî çalışmanın sıklığından doğan bireyci yapılar ise kişisel girişkenlikle etkin bir üretim doğurarak, sosyal yeteneğin gelişmesini hazırlayarak, özel mülkiyeti üretim uğraşlarına bağlayarak, dayanaklarını kendinde bulan bağımsız ve üstün kişilerden kurulu etkin bir toplum yaratır.

Âdemi Merkezîyetçi Yönetim

Prens Sabahattin'e göre, bireyci toplumlarda ihtiyaçtan doğan ve halkın kendi kendini idare ettiği yönetim şekline âdemi merkezîyetçi – yerinden yönetim denir. İşlerin birbirinden ayrılmadığı, birbirine karıştırıldığı, gevşek şekilde yürütüldüğü, iş sorumluluğunun olmadığı, belli bir yetkiye bağlanmadığı, yetkilerin hükümet merkezinde toplandığı, özel hayatın ve girişkenliğin baskı altında tutulduğu kamucu toplumlardaki idari yapıya da merkezi yönetim denir. Yerinden yönetimde merkez, ülkenin her tarafına aynı emri vermez. Bütün işler, türüne, genişlik ve karmaşıklığına göre ayrılır. İl meclisleri, mahalli ihtiyaçlar doğrultusunda yol, köprü, okul, hastane gibi hizmetleri bürokratik engellere takılmadan gerçekleştirir. Yine yerinden yönetim biçiminde, değişmez mahalli idareciler ve “göçebe memur” yerine, genel refah ve bölgesel bayındırlık işleri ile ilgilenecek yöneticiler ve memurlar bölgenin insanları arasından atanır. **Eğitim, Aile, Ekonomi, Din ve Toplumsal Yapı İlişkisi** Eğitim Prens Sabahattin'in istediği yöndeki toplumsal değişimin başarılı olmasında eğitim kurumları önemli bir yere sahiptir. Eğitim kurumları bireyci anlayış doğrultusunda yeniden yapılandırılmalıdır. Öğrencilere hayatta işlerine yaramayacak, ezbere bilgiler yerine, gerçek yaşamda kullanacakları bilgiler verilmelidir. Eğitim sürecinde öğrencilere; bireysel girişkenlik zihniyeti, bilgi, beceri, deneyim, sabır ve mücadele gücü kazandırılmalıdır.

Aile

Prens Sabahattin'in anlayışta aile de bireyci burjuva toplumunun temelini oluşturur. Aile, bütüncü yapıdan bireyci yapıya geçişi sağlayacak temel birimlerin başında gelmektedir. Kız ve erkek çocuklara herşeyden önce bireyci bir eğitim verilmesi ve ardından bu zihniyet ile yetiştirilen gençlerin aynı zihniyet doğrultusunda aile kurmaları sağlanmalıdır. Anglo-Sakson eğitimi ile yetiştirilmiş bireylerden kurulan ailelerin tarımsal alanlarda girişimci faaliyetler göstermeleri, çiftlikler kurmaları teşvik edilmelidir.

Ekonomi

Prens Salahattin; sınıflı toplum, liberal düzen, yerinden yönetim adına burjuva sınıfının ve özel yatırımların, çiftlik ve malikânelere dayalı büyük tarım işletmelerinin esas alınmasına, teşvik edilmesine dayalı bir ekonomi anlayışına sahiptir. Ona göre, Türkiye'nin kalkınması ancak özel teşebbüsün gelişmesiyle mümkündür. Ülkenin toplumsal geleceği, memur adayı olan aydınların çoğalması ile değil, bireysel girişkenliği ile tarım alanında güçlü bir üretim artışı gerçekleştirecek, sosyal çevrenin gelişmesini sağlayacak aktif ve azimli aydınların yetiştirilmesine bağlıdır. Din ve toplumsal yapı ilişkisi Prens Sabahattin, toplumsal yapıya göre dinin olumlu veya olumsuz yansımalarının ortaya çıktığını belirtir. Bütüncü yapılarda kötüye kullanıldığı için bir baskı aracı olma derecesine düşen ve zamanla aynı oranda güçlü tepkiler doğuran dinler, bireyciyapılarda kişisel bağımsızlığa saygı gösterdiği ve bu yapıyla birlikte geliştiği için büyük bir sosyal ihtiyacı karşılamakta, kamuoyunun saygısını kazanmaktadır.

Prens Sabahattin'in Türk Sosyolojisindeki Yeri

Prens Sabahattin'in temsil ettiği Science Sociale ekolü, sosyolojide önerdiği tekniklerle hem kendi devamcıları hem de doğrudan bu ekolü mensup olmayan sosyologlar üzerinde etkili olmuştur.

MEHMET ALİ ŞEVKİ SEVÜNDÜK'ÜN YAŞAMI VE SOSYOLOJİ YAKLAŞIMI

Yaşamı Mehmet Ali Şevki Sevündük, 1882 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1907 yılında Hukuk Mektebi'nden mezun olmuş, 1903-1908 yılları arasında Maliye Düyunu Umumiye Kalemleri Kâtipliği yapmıştır. Çeşitli okullarda öğretmenlik ve müdürlük yapmış olan Sevündük, 1938-1940 yıllarında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tecrübî Sosyoloji Okutmanlığı yapmıştır. Sevündük'ün ölüm yılı ise 1963'tür. Sosyoloji Yaklaşımı Sosyolojide Prens Sabahattin'in öğrencisi, yardımcısı ve devamcısı olana Sevündük, 1918 yılından itibaren Meslek-i İçtimai dergisi ile Science Sociale ekolünü canlandırmaya çalışmış, köy sosyolojini temel alan araştırmalar planlayıp yapmıştır. Felsefeden tamamen ayrılmadan ve olayları derinliğine araştırmadan sosyolojinin verimli bir bilim haline gelemeyeceği iddiasında olan Sevündük, yaptığı çalışmalarla, Türkiye'de Science Sociale - Sosyal Bilim ekolünün gerçek temsilcisi olmuştur. Sosyolojinin basmakalıp ilkelerinin karşısına gözleme ve deneye dayalı bir yöntem konulmalıdır. Gözlem, anket ve monografi teknikleri sosyolojiye pozitivist ve pragmatik bir özellik kazandırmıştır. Science Sociale'i diğer sosyoloji ekollerinden ayıran yanı, onun salt bir toplum felsefesi veya öğretisi olmakla kalmayıp, nesnel bir yöntem geliştirmiş olmasıdır. Bu teknikleri kullanan bilimsel sosyoloji, öğretisel sosyolojiden ayrılır. Sosyoloğun bir ahlâkçı ya da felsefeciden farkı onun nesnelliğidir. Sosyolojide obje ile yöntem birbirini etkiler. Sosyoloji, doğrudan gözleme dayanır. Olaylar yerinde ve yaşarken gözlemlenir. İkinci el vesikalarla sosyoloji yapılamaz. Köy, Eğitim ve Aileye İlişkin Görüşleri Köy Türkiye'de köye yönelik sosyolojik ilgi, 1918'de Meslek-i İçtima Cemiyeti'nin kurulması ile Science Sociale ekolü tarafından gündeme getirilmiştir. Ancak savaş koşulları nedeniyle gerçekleşmeyen köy sosyoloji çalışmaları, 1930'lu yıllarda yapılabilir. 1936 yılında, Sevündük tarafından başlatılan Kurna Köyü çalışması, Türkiye'deki ilk alan araştırması olarak kabul edilir. Bu çalışmaya göre, Kurna köyü halkı, geçimini hayvancılıkla birleşen buğday ekimi ve yardımcı orman işleri ile sağlamaktadır. Eğitim Sevündük, ekolünün görüşleri doğrultusunda eğitimin önemine değinmekte ve sosyal bir kurum olan eğitimin toplumsal, ekonomik ve siyasal yapıya bağlı olduğunun altını çizmektedir. Ona göre, Türkiye'nin, ekonominin her alanında gereksinim duyduğu

girişken iş adamları yetiştirecek bireyci bir eğitim felsefesine ihtiyacı vardır. Bireyler aileden ve okullardan aldıkları bu eğitim sayesinde iş yaşamında başarılı olacakları nitelikleri kazanmaları gerekmektedir. Batı Avrupa'nın gelişmesi, bireyci aile ve onun yetiştirdiği kişisel girişkenlerin ürünüdür. Sosyolojinin gösterdiği yola girmek için, aile ve tüm eğitim sistemini kökten değiştirmek gerekir. İş yaşamını örgütleyecek, bağımsız ve bireyci kişilikler yetiştirecek bir aile ve okul eğitimi, toplumsal değişme ve gelişmenin yolunu açacaktır. Bu eğitim sistemi, bireyci aile tipi ve girişken kişilikler ortaya çıkaracaktır. Devletin eğitime müdahalesinin olduğu yerlerde tekdüze kadroların yetiştirildiğini belirten Sevündük, bireyin ait olduğu tabaka ile eğitimin gerçekleştirilmesi arasında da yakın ilişkilerin bulunduğunu belirtmektedir. Aile Sevündük, bireyci yapıya ve zihniyete sahip aileyi çağdaş uygarlığın yaratıcısı olarak görmektedir. Bireyci anlayışa sahip aileler, bireyci eğitimle bağımsız ve girişken bireyler yetiştirmekte, bu özelliklerle donatılmış bireyler de gelişmeyi sağlamaktadır. Sevündük'e göre, bireylerin özerkliği evlilikle değil, yaşla gerçekleşir. Baba evinden ayrılan birey, kişisel sorumluluğunu yüklenmiş ve aileye dayanmaktan kurtulmuştur. Kendi ayakları üzerine durabilme yetisine sahiptir. Türk ve Osmanlı Tarihini Science Sociale – Sosyal Bilim Ekolü İle Açıklama Çabaları Sevündük, Science Sociale ekolü çerçevesinde Türk ve Osmanlı tarihini de açıklamaya çalışmıştır. Buna göre, Osmanlı Devleti'ni kuran Türklerin ana yurdu olan Orta Asya, yüksek yaylâklardaki otlak steplerin doğurduğu bir toplum tipinin üyesidirler. Bu coğrafya tarıma elverişli değildir. Kendiliğinden biten otlaklar yarı göçebe yaşam biçimine elverişlidir ve kamucu tipte toplumlara ortaya çıkarırlar. Bu toplumlarda yaşayanlar geçimlerini göçebe çobanlık ile sağlarlar. Bu nedenle tepede kişisel mülk yoktur. Bu yapı, üzerinde yaşayan toplumların meslek tipini mülkiyet türünü, aile yapısını, eğitimini, ahlâkını, örf ve adetlerini, düşüncelerini yakından etkiler. Anadolu yüksek bir yayladır. Yaylanın ortasında çorak stepleri andırır, ama birçok bölge, dağların etekleri, vadiler, yaylalar, otlak ya da tarıma elverişlidir. Anadolu yaylası doğu ile batıyı birbirine bağlayan yolların kesiştiği bir yerdedir. Anadolu bu coğrafi durumundan ötürü tarih boyunca iki toplumsal tipin belirmesine yol açmıştır. Doğu ve Orta Anadolu bölgesi doğudan gelen ve çobanlık veya ilkel tarımla geçinen ataerkil aileleri; kıyıları ise çoğunlukla birbirinden bağımsız siteleri barındırır. Anadolu içlerinde yaşayanlar kamucu kurallara bağlı kaldıkları halde, kıyıda yaşayanlar ticaretle uğraştıkları için kamucu kuralları gevşeterek ilerleme, gelişme yolunu tutmuşlardır. Orta Asya steplerinden göç ederek İran üzerinden Anadolu'ya gelen Türk göçebe çobanlar tarıma elverişli yerlerin meydana getirdiği tarımcı toplumlarla çatışmışlar; çobanların bu saldırılarına, zorlamalarına, yağmalamalarına dayanamayan yerli tarımcılar, sonunda çobanları vergi karşılığı, kendilerini korumaya razı etmişlerdir. Böylece, göçebe çobanlar tarımla uğraşan bu topluluklar üzerine konarak devletler kurmuşlardır. İşte Türk devletinin mekanizması budur.

GİRİŞ

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, sosyoloji, eğitim, felsefe, kültür, eğitim felsefesi ve pek çok alanda önemli eserler yazmış, Türk sosyoloji tarihine katkıda bulunmuş bir sosyolog ve entelektüeldir. Modernist, muhafazakâr ve milliyetçi bir dünya görüşü çerçevesinde düşünce üretmeye çalışan Baltacıoğlu, Türkiye’de Ziya Gökalp’tan sonra Sosyolojizm ekolünün de önemli bir temsilcisidir. Yaşamı Baltacıoğlu, 1886 yılında, İstanbul’da doğmuştur. 1908 yılında İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Fen Bilgisi Bölümü’nden mezun olmuş ve 1910 yılında Milli Eğitim Bakanlığı adına, yeni bilgiler kazanması için Avrupa’ya gönderilmiştir. 1913 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’ne eğitim dersleri vermek üzere atanmıştır. 1918 yılında Orta Öğretim Genel Müdürlüğü, 1919 yılında Teftiş Kurulu Başkanlığı görevlerinde bulunan Baltacıoğlu, Edebiyat Fakültesi Dekanlığı ve İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü görevlerinde de bulunmuştur. 1929 yılında Gazi Terbiye Enstitüsü Müdür Vekilliğine getirilen Baltacıoğlu, 1933’te gerçekleştirilen üniversite reformu ile görevinden uzaklaştırılmıştır. 1941 yılında tekrar üniversiteye dönen Baltacıoğlu, 1950’ye kadar iki dönem de milletvekilliği yapmıştır. 1934 yılından itibaren Yeni Adam dergisini çıkarmaya başlayan ve pek çok esere imza atan Baltacıoğlu, 1978 yılında ölmüştür. Sosyoloji Yaklaşımı Baltacıoğlu’nun sosyoloji yaklaşımının şekillenmesinde, E. Durheim ve Z. Gökalp önemli bir yere sahiptir. Sosyoloji ve benzeri derslerinde Durkheim’in Sosyoloji Metodunun Kuralları adlı kitabı izlediğini belirten Baltacıoğlu, Türkiye’de Sosyolojizm ekolünün temsilcisidir. Sosyal olayları yine sosyal olaylarla açıklayan Baltacıoğlu, toplumsal kurumları ve olayları dil, din ve sanat gibi temel kurumların şekillendirdiğini belirtir. Yeryüzündeki hiçbir toplum dilsiz, sanatsız ve dinsiz olmamıştır. Toplum olmanın koşulları ise kültür birliği, uygarlık birliği ve sosyal işbölümüdür. 1934 yılında çıkarmaya başladığı Yeni Adam dergisi ile Cumhuriyet’in modern, laik, inkılapçı, milliyetçi, halkçı, devletçi ideolojisi doğrultusunda sosyoloji yapmıştır.

Kültür – Uygarlık Ayrımı ve Gelenekçilik

Gökalp gibi kültür ile uygarlığı birbirinden ayıran Baltacıoğlu, bilim, fen ve tekniği uygarlık; din, dil, sanat, aile, hukuk, ahlâk, zevk, mitoloji, beslenme, masallar, atasözlerini kültür hanesine yazar. Kültür, bir milletin tarihi benliğinin ürünüdür. Bir milletin var olabilmesi için sağlam bir kültüre ve başka milletlerle ortak bir uygarlığı sahip olması gerekir. Kültürün yok olması, milletin de yok olması anlamına gelir. Ancak kültürün de zaman içerisinde değişen ve değişmeyen yanları vardır. Kültürün değişmeyen, binlerce yıldır devam eden yanı, geleneği oluşturur. Milleti millet yapan da bu değişmeyen özellik, gelenektir. Gelenek, kültürün sabit parçası, bel kemiğidir. Millet bir gelenek birliğidir. Milliyetçilik / Türkçülük, Gelenek Birliği, Faşizm, Demokrasi, Batıcılık ve Ulus Devlet Milliyetçilik / Türkçülük ve gelenek birliği Baltacıoğlu’na göre millet; aralarında dil, din, ahlak, zevk, zihniyet ve gelenek bağı olan bireylerin oluşturduğu bir toplumdur. Milliyetçi, halkçı, cumhuriyetçi, inkılâpçı, devletçi, laik ve modernleşmeci bir dünya görüşüne sahip olan Baltacıoğlu, milletin temel unsurunun gelenek birliği olduğunu belirtir. Milletin millet olabilmesi için de üç önemli kurumu öne çıkarır. Bunlar; din, dil ve sanattır. Faşizm Baltacıoğlu’nun milliyetçilik anlayışında ırkçılığa ve faşizme kesinlikle yer yoktur. Irk, biyolojik bir gerçekliktir. Irk hayvani, millet sosyal bir olgudur. Milletin taşıyıcısı ırk değil toplumsal kalıtım, yani gelenektir. Faşizm ise gerici, kadın düşmanı, ırkçı ve emperyalisttir. Demokrasi Demokrasiyi politik evrimin ve milli devletin en yeni şekli olarak gören Baltacıoğlu, demokrasinin yerleşme koşullarını; hukukun, özgürlüklerin, sosyal olanakların hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde eşit olarak uygulamaya konulmasına bağlamaktadır. Demokrasi ahlâkı, bireyci ve özgür bir ahlakıdır. Kişiliğe, özgün çalışmaya saygılıdır. Kuraldan, dogmadan ziyade özgür düşünceyi öne çıkarır. Çağdaş demokrasiler, büyük sanayinin, ticaretin olduğu toplumlarda kurumsallaşarak doğar. Bu nedenlerden dolayı, Türkiye’nin koşulları demokrasiye geçmeye uygun değildir. Ancak 1940’ların ikinci yarısında Türkiye demokrasiye geçmiş, devrimler tamamlanmadan, demokrasiyi içselleştirmemiş politikacılar iktidara gelmiştir. Batıcılık ve ulus devlet Baltacıoğlu’na göre, ulus devlet, toplumsal evrimin son aşamasıdır. Ulus devlet aynı zamanda Avrupalılaşmak, uygarlaşmak, laikleşmek, modernleşmek demektir. Ancak Avrupa’ya doğru gitmekle, Batı’ya doğru değerlendirmek arasında fark vardır. Batılılaşma olayı, kültür ve gelenek değiştirme süreci dışında düşünülmelidir. Batılılaşmak, Batı’dan kültür almak değil, uygarlık almaktır.

Ulusal Kalkınma

Baltacıoğlu, toplumsal yapıyı, ilişkileri, kurumları etkileyen en önemli sosyal faktörün, din kurumu

olduğunu belirtir. Bu yanı ile din, toplumun ekonomik yapısını ve kalkınma düzeyini de yakından belirlemektedir. Bu nedenle, kalkınmak istiyorsak dinde reform yapılması gerekir. Avrupa, dinde reform yaptıktan sonra kalkınmıştır. Türkiye’de de böyle olacaktır. O halde dinde reform nedir? Dinde reform, din kitabının doğru şekilde ana dile çevrilmesi, ibadetlerin Türk dili ile yapılmasıdır. Kur’an’ı Kerim’in ana dile çevrilmesi gericiliği, araçları, din sömürücülerini ortadan kaldıracak, ülkenin demokrasi ve kalkınmaya ait pek çok sorunu halledilecektir. Kalkınmanın birinci ilkesi gelenek, ikinci ilkesi nüfus yoğunluğu, üçüncü ilkesi de eğitimidir. Bir ülkede nüfus ne kadar yoğun olursa, o toplum da o kadar güçlü olur. Bir toplumda işbölümü ne kadar ileri giderse uygarlıkta da o kadar ileriye gider. Bu nedenle de nüfus artışından korkmamak, evlenme yaşına gelenleri evlenmeleri için teşvik etmek gerekir.

Din ve Laiklik

Toplumların evrimleşmeleriyle birlikte din fikri de somuttan soyuta doğru bir dönüşüm geçirmiştir. İlkel toplumlarda hayvan veya bitki totem olarak benimsenirken, site döneminde insana benzeyen tanrılar ortaya çıkmış, toplum millet aşamasına geldiğinde ilk defa soyut tanrı fikri ortaya çıkmıştır. Dinin konusu deneysel, teknik ve bilimsel denemelerin konusu olan pozitif gerçekler gibi gözle görülür, elle tutulur türden değildir. Din, gönülle kavranabilen bir alandır. Dinde, İslâmiyet’te reform yapılmalıdır. Her millet Allah’ı kendi dilinde, kendi aklınca, kendi kafasında anlayabilecek verilere sahip olmalıdır. Her millet dini kendi kültür ve uygarlık anlayışı ile şekillendirdiğinden, Türk Müslümanlığı diğer milletlerin Müslümanlığından farklıdır. Bu anlamda herkesin anlayabilmesi için Kur’an’ı Kerim’in doğru şekilde Türkçeye çevrilmesi, din ve millet adına yararlıdır. Baltacıoğlu, dinin teorik ve pratik olarak devletten ayrılması gerektiği görüşündedir. Dinsiz yaşanmaz. Ancak din politikaya da alet edilemez. Dine karşı bir savsaklama da olamaz. Böyle hareket edilirse, boşluklardan başka güçler yararlanır. Laiklik, dine karşı yan çizmek, din işlerini başıboş bırakmak değildir. Laik devletin din alanında yapacağı şey; gerçek din adamları ve din bilgileri yetiştirmek, Kur’an’ı ana dile çevirtmek; halkın kutsal kitabını aracısız okumasını, anlamasını sağlamaktır.

Eğitim

Baltacıoğlu, eğitim bilimleri alanında da tanınmış bir bilim insanıdır. Eğitim anlayışının şekillenmesinde Fransız eğitimcisi J. J. Rousseau’nun etkisi büyüktür. Ezbere ve teorik bilgiye dayalı eğitim anlayışını eleştirerek toplumcu, uygulamaya ve pratik bilgiye dönük bir eğitim sistemini savunmuştur. Türk eğitiminin amacı; bilen, duyan, isteyen; cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve devrimci kişilikler yetiştirmek olmalıdır. Her alanda olduğu gibi eğitim alanında da milliyetçi görüşlere sahip olan Baltacıoğlu, her milletin kendi kültürünü, tekniğini, sosyalitesini almış insan tipi yetiştirdiğini, Türkiye’nin de bunu yapması gerektiğini belirtir. Türk eğitim sistemi bunu gerçekleştirmek için ulusal ve evrensel değerleri kaynaştırmalıdır. Türkiye’ye; tekniği kavrayan, akılcılığı benimseyen, teori ile pratiği sosyal yaşamda birleştiren ve mistizme kaymayan bir eğitim anlayışı yerleşmelidir.

Dil Tartışmaları

Baltacıoğlu, dinde olduğu gibi dilde de reformu savunur. Dildeki yabancı kökenli kelime, kavram, ek ve tamlamaların yerine Türkçe karşılıklarının kullanıldığı, herkesin birbirini anladığı sade dilden / Türkçeden yanadır. Milliyet birliği demek, herşeyden önce dil birliği demektir. Dinden sonra toplumcu kalkınmanın ikinci etkeni dildir. Dilsiz kalkınma, reform, milliyet olmaz. Dil sadece anlaşma aracı değil, aynı zamanda kaynaşma aracıdır. Dilde; din, ahlâk, sanat, felsefe, müzik, mimik, gelenek vardır. Dilde Türk’e doğru anlayışı benimsenmelidir.

Sanat Konusundaki Görüşleri

Sanat ve edebiyat konularında da milliyetçi bir yaklaşıma sahip olan Baltacıoğlu, toplum için sanat anlayışının da savunucusudur. Güzellik, hoşluk duygusu oluşturan olaylar sosyal içeriklidir. Sanat merkezli olaylar, din, ekonomi gibi dış kaynaklıdır. Mimari, resim, heykel, tiyatro eserlerinde bireyin kalıtımı, fiziki özellikleri ile açıklanabilecek hiçbir yan yoktur. Sanat eserleri belli dönemlerin, tarihlerin ürünüdür. Sanatkârın düşüncesini genel düşünceden ayırmak mümkün değildir. Sanat eserinin olabilmesi için seyircinin, okuyucunun, dinleyicinin olması gerekir. Milli müzik, teknik bakımdan modern-Batılı; ruhu, melodisi bakımından milli olmalıdır. Batı tekniğine göre armonize edilen melodilerden milli müzik doğacak ve burada Batı ile Türkiye arasında bir sentez oluşacaktır. Tiyatro, yalnız milli kişiliğin değil, bütün insanlığın malıdır. Tiyatro gerçeğin bütünlüğünü taklit eden tek sanattır. Tiyatro; edebiyat, müzik, dans, resim, mimarlık, dekor, ışık sanatlarının birleşmesinden oluşan sentetik bir sanat dalıdır. Tiyatroda Batı’ya doğru, Avrupa tiyatrosunun kurallarını almaktır. Kendi geleneğine dayanan tiyatromuz yeni teknikle birleşince, Avrupa tiyatrosu gibi hem modern hem de Türk olacaktır. Türkler kendi tiyatro geleneklerine dayanıp yeniyi aradıklarında milli tiyatroyu bulabileceklerdir. Müzik ve tiyatro konularında olduğu gibi edebiyat alanında da halka inilmeli ve halk edebiyatının eserlerinden milli edebiyatı oluşturmak adına yararlanılmalıdır. Edebiyatın halka hizmet etmekten başka bir görevi yoktur.

Hilmi Ziya Ülken, Türk sosyoloji tarihinin en çalışkan ve üretken sosyoloğudur. Sosyolojinin yanı sıra ve özellikle felsefe, psikoloji, sanat tarihi, resim ve roman, bilim ve sanat alanları da Ülken'in temel uğraşları arasında yer almaktadır. Sosyolojinin yanı sıra Türk düşünce tarihine büyük katkıları bulunan Ülken, hümanizm ve Batıcılığı önce çıkaran, sert ideolojilere taviz vermeyen, geniş açılımlara sahip "İnsani Vatanperverlik" anlayışı ile aydın çevrelerin dikkatini çekmiştir. Bu konudaki en önemli eseri Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi'dir. Ülken, sosyolojinin canlanması adına dergiler çıkarmış, araştırmalar yapmış, araştırma enstitüleri kurulmasını önermiş, telif ve tercüme eserleriyle sosyolojinin Türkçe kaynak ihtiyacını gidermeye ve sosyolojiyi daha geniş bir alana yaymaya çalışmıştır. Yaşamı Ülken, 1901 yılında, İstanbul'da doğmuştur. 1918 yılında Mülkiye Mektebi'ne girmiş ve öğrenciliği sırasında arkadaşları ile birlikte Anadolu Mecmuası'nı çıkarmıştır. Bu Mecmua'da Anadolu'yu Türk kültürünün gerçek kaynağı olarak gören kültürcü Anadoluculuk fikrini savunmuştur. 1921 yılında üniversitede coğrafya asistanlığına başlayan Ülken, aynı zamanda Felsefe Bölümü'ne de öğrenci olarak devam etmiştir. 1924 yılında asistanlıktan istifa ederek felsefe grubu öğretmeni olarak Anadolu'ya geçmiş, Anadolu'nun çeşitli kentlerinde ve daha sonra İstanbul'daki liselerde öğretmenlik yapmıştır. 1930'lu yıllarda doktora yapmak üzere Almanya'ya gönderilen Ülken, dönüşünde İstanbul Üniversite Edebiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olur. Bu sırada İnsan Mecmuası'nı yayımlar. 1940 yılında Felsefe, 1942 yılında sosyoloji profesörü olan Ülken, 1941 yılında Sosyoloji Kürsüsü'nü yeniden kurar. 1954 yılından itibaren Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde de ders vermeye başlayan Ülken, 1957 yılında Ordinaryüs profesör olur. Ülken'in ölüm tarihi ise 1974'tür. Sosyoloji Yaklaşımları Sosyolojiye Ziya Gökalp – Emile Durkheim etkisiyle başlayan Ülken, ilerleyen yıllarda Le Play'in sosyolojide kullandığı teknikleri önemsemiş ve Sosyolojizm ekolü ile Science Sociale ekolünü sentezlemeye çalışmıştır. Yaşamının sonraki yıllarında pek çok sosyoloji yaklaşımının etkisinde kalan Ülken'in sürekli temsil ettiği temel bir sosyoloji veya felsefe yaklaşımı yoktur. Yaşamı boyunca farklı sosyoloji ve felsefe anlayışlarını benimsemiş, birbirine karşıt pek çok filozoftan, sosyologdan ve yazardan etkilenmiştir. Metafizikten pozitivizme, idealizmden natüralizme, tarihi maddeciliğe ve oradan tekrar idealist ve metafizik bilim anlayışlarına gidip gelmiştir. Ülken, sosyolojide bireyi ve toplumu birlikte hesaba katar. Sosyal yapı içerisinde bireysel ve toplumsal diye, birbirinin karşıtı iki tür olay düşünülemez. Bilimsel verileri mutlaklaştıran, bilimi dogma olarak ele alan bilim anlayışına da karşı çıkan Ülken, bilimin sürekli gelişme halinde olduğunu belirtir. Bilimde yalnız dine, iktisada, coğrafyaya, psikolojiye vs. önem verilmesi doğru değildir. Ülken, sosyolojide K. Marx ve F. Le Play'in tabiat olayları ile toplumsal olaylar arasında hiçbir fark görmeyen maddeci yaklaşımını kabul etmektedir. Bilim objektif, bireyin dışında ve tarafsızdır. Bir bilimi diğer bilim dallarından ayıran en önemli özelliği, kendine özgü bir araştırma konusu ve araştırma tekniklerinin bulunmasıdır. Anket ve monografi teknikleri, olaylardan yasalara yükselmek isteyen sosyolojinin temelidir. Ülkemizin sosyolojik incelemesini yapmak, tarihi ve hali hakkında olumlu ve açık sonuçlara varmak istiyorsak, olayların araştırılmasında tekilden genele gitmeliyiz. Sosyolojiye pozitivist bir anlayışla yaklaşan Ülken'e göre, anket ve monografyi tamamlayan ikinci aşama, belirlenen olaylar arasındaki nedenlerin araştırılmasıdır. Sosyal olayların başka sosyal olaylara etkisinin incelenmesiyle başlayan ve oradan genel hallere yükselmek ve sosyal kanunlara çıkmak mümkün olur. Ülken'e göre, aile, atölye, korporasyon, köy, sınıf birer sosyal gruptur. Toplum, sosyal grupların karşılıklı ilişkilerinden doğan ortak bir kuruluştur. Sosyolojinin konusu, toplumsal ilişkiler ve değişimlerdir. Toplumsal olaylar iki açıdan incelenebilir: (a) Doğrudan doğruya gözleyebileceğimiz ve tekrarlanan değişimler, (b) detaylı gözlemlerle kavradığımız ve tekrar edilemeyen değişimler. Ülken'in sosyoloji anlayışı, bütüncü bir yaklaşıma, çok yönlü bir irdelemeye ve zıtlar arasında sentez kurmaya dayanır. Sosyolojide tek nedenli açıklamalar geçersizdir. Sosyal olayların maddi ve manevi yanı bulunmaktadır. Bu çift özellik toplumsal bütünlüğün iki görüntüsü olarak incelenmelidir. Milliyetçilik, Millet ve Türk Düşünce Tarihinin Temel Özellikleri Milliyetçilik ve millet Milleti toplumsal evrimin bugün ulaştığı son aşama olarak gören Ülken'e göre, bu vatanın sınırları tarih içerisinde hazırlanmış, mücadeleler ile şekillenmiştir. Ülken, milleti; vatan üzerinde aynı dille, duyguyla bir kültür birliği kuran ve devletle bütünleşmiş bilinçli bir halk kitlesi olarak tanımlar. Millet; vatan fikri, bu fikirle çevrili tarih bilinci, maddi ve manevi değerler ve bu vatana bağlı toplumsal bilinç altından güç alarak geleceğe çevrilmiş bir özgürlük ve bağımsızlık iradesine dayanır. Kültür ise milletin içinde bulunduğu uygarlık koşullarına bağlı olarak yarattığı dil, bilim, sanat, örf ve âdetler ve bunların ürünlerinin toplamıdır. Ülken, yerelle

evrenseli, vatanla insanlığı birleştiren, kaynaştıran bir milliyetçilik önermektedir. Önerdiği insani vatanseverlik, insani ülküye vatan gerçeği üzerinden başlayarak, insanlığı vatanda gerçekleştirmek ve vatanın kendine has rengini insanlığa katmaktadır. Türk düşün tarihinin temel kaynakları Ülken, Türk düşün tarihini üç döneme ayırır: Birinci dönem, Sümerlerden İslâmiyet'in kabul edildiği tarihe kadar geçen dört bin yıllık dönemdir. İslâmiyet'in kabul edilmesinden Tanzimat'a kadar devam eden bin yüz yıllık süreç ikinci dönemi oluşturur. Son dönem ise Tanzimat'tan kısa bir süre önce başlayan, Batı modern düşüncesinden etkilenerek ümmet dönemi ile ilişkiyi kesen ve hâlâ devam eden dönemdir. Ülken, eski Türk düşüncesinin ortak özelliklerini şöyle sıralamaktadır: Realistlik. Teorik ile pratik arasında sıkı ve sürekli bir işbirliği kurmaya elverişlilik. Düşünceleri ve kavramları basitleştirerek açık ve anlaşılabilir bir hale koymak. Düşünceye rasyonel ve kolay şekil verebilme, olayların etkilerinden, temasından amaçları için ani ve seri sonuçlar çıkarabilme. Ülken'e göre eski Türk düşüncesinin kaynaklarını; kozmoloji, mitoloji, Oğuzname, Orhun Kitabeleri, Dede Korkut Kitabı oluşturmaktadır. Yine, Orta Asya'daki Türkler Doğu ile Batı arasındaki geçitlere hâkim olmaları vesilesiyle de iktisadi ve fikri kervancılık işlevi görmüşlerdir. Türklerin İslâmiyet'i kabulünden sonra İslâmiyet içerisinde eski Türk inançlarıyla harmanlanan bir halk mistizmi, Türk sufiliği ortaya çıkmış, Türk düşüncesi skolâstik felsefede gösteremediği orijinalliği, mistik felsefe alanında göstermiştir. Kültür-Uygarlık Ayrımına Reddiye ve Batı Uygarlığı Ülken, kültür-uygarlık ayrımını gerçekçi bulmaz, eleştirir ve karşı çıkar. Ülken'e göre, böyle bir ayırım yanlıştır. Gerçekte böyle bir şey yoktur. Milli kültürlerin birbirinden ayrı olmaları, onların temeli olan teknik ve bilimin büsbütün ayrı olmalarından değil, bunların uygulama olanaklarının tabii koşullara göre farklı olmalarından kaynaklanmaktadır. Her kültür, hem maddi ve hem de manevidir. Bireylerin değil, toplumun eseridir. İnsanın kültür yaratıcısı olması nedeniyle, kültür evrensel ve insanların içinde yaşadıkları yer ve yaşayış tarzı nedeniyle genel bir özelliğe sahiptir. Ülken'e göre başkalarının oluşturduğu eserleri boyamakla bir uygarlığa ortak olunamaz. Batı uygarlığı bilimi, sanatı, edebiyatı, müziği, mimarisi, resimi, felsefesi, tekniği ve kültürü ile bir bütündür. Uygarlık kavramını yalnız şekle ve tekniğe indirgemek mümkün değildir. Uygarlık ile kültür arasındaki tüm ayrımlar yapaydır. Batı uygarlığı demokrasi, bilim ve rasyonalitenin ürünüdür. Mükemmel, ideal ve evrensel bir uygarlıktır. Batı düşüncesi sistemlidir. Orada kavramlar birbirinin gerçeklik temelinde tamamlar. Her yükselen sütun kuvvetini zeminden alır. Her şeyin bir karşılığı, fonksiyonu vardır. Düşünce yöntemi, yöntem bilimi ve bilim tekniği doğurur. Batı uygarlığı ne teknik ve fen, ne de onları yapan bilim ve bilim zihniyetinden ibarettir. Bütün bunları yaratan Batı'nın manevi değerleri ve ruhudur. Ona nüfuz etmedikçe Batılı olunamaz. Kent Sosyolojisi Ülken, kent sosyolojisi çalışmalarında, kentlerin oluşmasında tarihsel, siyasal ve askeri nedenleri ortaya koymuştur. Kentler aynı zamanda sanayi ve ticari fonksiyonları ile öne çıkarlar. Her kentin bir veya birden fazla özelliği, fonksiyonu, önemi vardır. Kentlerin oluşumu, uygarlık, nüfus yoğunluğu ve sömürgecilik gibi tarihsel ekonomik ve siyasal nedenler eşliğinde gerçekleşmiştir. Çağdaş kentlerde ise üç temel sınıf yaşar: burjuva, küçük burjuva ve emekçi sınıflar. Kentlerin gelişmesinde sanayinin rolüne de dikkat çeken Ülken, onların kültürü, ekonomiyi, inançları himaye eden yerler olduğunu da belirtir. Din Sosyolojisi Dinin amacı, kalbin ihtiyaçlarını tatmin etmek, manevi hayatımızın özgürlük ve yüceliğini sağlamaktır. O nedenle bilimle dinin karıştırılmaması gerektiğini belirten Ülken, din ile aklın birbirine zıt olduğunu belirtir. İnsanlığın yüz bin yıldan daha fazla bir zaman içerisinde bile eski inançlarından kolay kolay kurtulamadığını belirten Ülken yaşamdaki din ile kitaptaki dini ayırmak gerektiğine işaret eder. Ülken'e göre, 20. yüzyılın çağdaş insanı, geleneksel inanç ve değerleri arkasında bırakmış; ancak onların yerine yeni değerler koyamadığından bunalım içerisinde. Çağdaş insanın ruhundaki boşlukları giderecek, bunalımlarını çözecek, arayışlarına cevap verebilecek yeni bir değerler sisteminin oluşturulması gerekmektedir. Dil Sosyolojisi Ülken'e göre dil konusu; konuşulan dil, yazılan dil, uzmanların mesleki dili, şifreli dil gibi bütün şekilleriyle toplumdaki her türlü ilişkiyi yansıtan en yaygın araç olması bakımından sosyal bir kurum olarak ele alınmalıdır. Dillerin içeriği, zenginliği, zayıflığı inançlarla, toplumsal yaşam biçimiyle doğrudan bağlantılıdır. Dilin toplumsal ve kültürel yapıda meydana gelen değişmelere bağlı olarak değişmesi doğaldır. Yeni yaşam biçimleri, bu yaşam biçimlerinin ortaya çıkardığı sosyal gruplar, yeni meslekler, yeni kültür ilişkileri, yeni kelimelerin ortaya çıkmasına, yerleşmesine neden olmaktadır. Sosyal değişmelere bağlı olarak dilin ne gibi değişikliklere uğradığı, yeni grup ve tabaka dillerinin, argolarının nasıl oluştuğu, bunlardan hangilerinin yok olduğu, hangilerinin genel dile dahil olduğu ve yerleştiği, hangilerinin kapalı grup dili olarak kaldığı, yeni kültür temasları ile giren kelimelerin ne kadar yaşadığı sosyoloji tarafından incelenmelidir. Ekonomi Sosyolojisi Ülken'e göre, insan ihtiyaçlarını tabiatın doğrudan doğruya el işi ile çıkarır. Zihni iş ancak el işi aracılığı ile etkilidir ve onun aracılığı ile sonuç verir. Büyük endüstriyi kuramamış ve kapitalist toplumların ekonomik nüfuzları nedeniyle bunu hiçbir zaman kendi kendine kuramayacak toplumlarda devletin çiftçiyi, esnafı, tüccarı desteklemesi, endüstriyatırımları yapması, ekonomik kalkınmayı sağlamaya çalışması bir zorunluluk ve ilericiliktir. Endüstri işlerinin serbest bırakılması, kapıların tamamen yabancı sermayeye açılması ve liberal ekonominin savunulması ise gericiliktir. Ülken, zaman zaman libelâr, zaman zaman da devletçi ekonomi anlayışını savunmuştur.

GİRİŞ

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, yerli, milli, bütüncü ve eklektik bir bilim/sosyoloji anlayışına sahip, milliyetçi eğilimleri güçlü bir sosyologdur. Ahlâk felsefesi, folklor, yöntem, sosyoloji tarihi, sosyoloji teorileri, ekonomi, kent, köy, din, hukuk, aile sosyolojileri gibi sosyal yapıyı ilgilendiren pek çok konuda araştırmalar yapmıştır. Yaşamının önemli bir kısmını Marksizme ile mücadeleye adanmış olan Fındıkoğlu, anti-Marksist bir sosyologdur. Yaşamı Fındıkoğlu, 1901 yılında, Erzurum’da doğmuş, ilk ve orta öğrenimini ülkenin farklı kentlerinde yapmış ve 1920 yılında Posta Telgraf Mekteb-i Âli’sine girmiştir. Buradan mezun olduktan sonra bir yandan memur olarak çalışmış, diğer yandan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü’ne devam etmiştir. 1924 yılında üniversiteyi bitiren Fındıkoğlu, 1929 yılına kadar ülkenin farklı kentlerinde öğretmenlik yapmıştır. 1930 yılında doktora yapmak üzere Fransa’ya gönderilmiş ve doktorasını tamamladıktan sonra İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’ne öğretim üyesi olarak atanmıştır. 1942 yılında profesör ve 1958 yılında ordinaryüs profesör olan Fındıkoğlu, 1972 yılında emekli olmuş ve 1974 yılında da vefat etmiştir. Sosyoloji Yaklaşımı 1934’te çıkarmaya başladığı İş ve Düşünce dergisini 1972 yılına kadar devam ettiren Fındıkoğlu, Türkiye’de Ziya Gökalp’in devamçıları arasında yer almaktadır. Sosyolojizm ekolüne mensup olan ve Yapısal Fonksiyonalizme de yakın duran Fındıkoğlu’nun sosyolojide etkilendiği isimler arasında A. Comte, E. Durkheim, Z. Gökalp, Prens Sabahattin, M. İzzet, W. Sombart, M. Weber, G. Kessler, C. Gide, İbn-i Haldun gibi isimler bulunmaktadır. Fındıkoğlu, sosyal yapının biyoloji, psikoloji, ekonomi, coğrafya ve bireysel faktörler gibi çoklu ve karşılıklı etkileşimlerden daha da geniş ve karmaşık boyutlarla açıklanması gerektiği görüşündedir. Toplum hayatında düzeni bilimin yasaları sağlar. Toplum keyfilikten, gelişigüzellikten uzak, determinist bir düzene sahiptir. Diğer yandan, toplum ve birey aynı gerçeğin ayrılmaz iki yanını oluşturur. Sosyal yaşamı toplumsal yasalar belirler ama bireysel iradeyi de dikkate almak gerekir. Bu anlamda, toplumsal yasaların mutlak bir determinizme bağlı olduğundan söz edilemez. Sosyal bilimlerdeki neden-sonuç ilişkisi “eğer A ise B’dir” kesin ve tek yönlü bir ilişki değildir. Fındıkoğlu, sosyolojide aklı, uygulamalı çalışmaları önemseyen; kültürü, folkloru, örf ve âdetleri, tarihi hesaba katan; tümevarım ve tümdengelim tekniklerini birlikte kullanan, çok nedenli bilim anlayışını benimseyen bir sosyologdur. Türk Sosyolojisinin Kaynakları Fındıkoğlu, Türk sosyolojisinin Avrupa etkisine girmeden önce dini-ahlâki bir sosyal adalet ve siyasi –iktisadî bir sosyal siyaset fikri üzerinden ilerlediğini belirtir ve Türk sosyolojisini, İbn-i Haldun ekolüne bağlı Türk tarihçilerinin metinleriyle başlatır. Kâtip Çelebi, Naima, Koçi Bey, Cevdet Paşa gibi Türk tarihçileri toplumsal olayların belli yasalara, nedenselliğe bağlı olarak meydana geldiği görüşünü Batı’da sosyolojinin doğuşundan çok önce ortaya koymuşlardır. Ziya Gökalp ve Mehmet İzzet’ten önemli ölçüde etkilenen Fındıkoğlu, Prens Sabahattin ve temsil ettiği Science Sociale ekolünün görüşlerinden de önemli ölçüde etkilenmiştir. Science Sociale’in uygulamalı sosyoloji anlayışına geçildiği takdirde, “gerçek” sosyolojik bilgiye ulaşılacağını, ülkenin sosyal özelliklerinin tanınarak, sorunlara çözüm üretileceği görüşündedir. Ülkenin fikir ve kültür alanında geri kalmasını bile âdemi merkezîyetçi anlayışın gelişmemesine bağlar. Kültür-Uygurluk ve Dil Konusundaki Görüşleri Fındıkoğlu; kültürü, bir yaşam tarzı, sosyal sorunlara yaklaşım ve çözüm getirme biçimi, daha iyiye ve ideale doğru bir yöneliş, bir zihniyet, insana kişilik bütünlüğü kazandıran bir unsur olarak tanımlar. Din, dil, ekonomi, siyaset, sanat, folklor gibi kurumlar kültürün içerisinde yer alırlar. Kültürün milli olması gerektiği görüşünde olan ve teknikten ayıran Fındıkoğlu, Batı’dan sadece bilim zihniyeti ve teknik alınarak ülke sorunlarının çözüleceği görüşündedir. Aydın, toplumunun ihtiyaç ve değerlerini göz önüne almalı, onları özümsemeli ve taklitçi olmamalıdır. Dili, düşünmenin ve düşünülen şeyleri ifade etmenin aleti olarak gören Fındıkoğlu, 1930’lu yıllarda yapılan dil devrimi uygulamalarına karşı çıkan bir sosyolog olmuştur. Dil, normal evrimine bırakılmalı, siyasal ve benzeri nedenlerle müdahaleye maruz bırakılmamalıdır.

Tanzimat Dönemi Üzerine Tespitler

Fındıkoğlu’na göre Tanzimat, en geniş anlamıyla, yeni bir dünya görüşüdür. Kendisinden önceki düzeni beğenmeyen, yeni bir sistem kurmak ve kurduğu bu sistemi görmek, yalnız siyasi ve idari değil, toplumsal yaşamın hemen hemen her alanını yapılandırmak isteyen bir dünya görüşüdür. Tanzimat, dini temelli Osmanlı medeniyetini zorunlu olarak terk etme girişimidir. Tanzimat ile birlikte Müslümanlığın diğer dinler karşısındaki üstünlüğü altüst olmuş, yönetimin dinsel hoşgörüsü artmıştır. Yine Tanzimat ile birlikte Osmanlı toplumunun ekonomik yapısı sarsılmış, sosyal tabaka ve grupların

klasikleşmiş düzeni bozulmuştur. Sosyal Tabakalaşma, Sosyalizm, Sosyal Siyaset, Kooperatizm ve Devletçilik Sosyal tabakalaşma ve sosyalizm Fındıkoğlu, ekonomik güç, yaşam biçimi, eğitim düzeyi ve ekonomik çıkar gibi objektif ölçütler bakımından aşağı yukarı aynı durumda olan bireylerin meydana getirdiği toplulukları sosyal sınıf veya tabaka olarak tanımlar. Türkiye’de köylüler, burjuvazi, memurlar, işçiler ve aydınlardan oluşan beş temel kategori vardır. Memurların Türkiye’nin sosyal değişme sürecinde özel bir yeri ve tarihi misyonu vardır. Yaşamı boyunca K. Marx’a karşı olan Fındıkoğlu, sosyalizm ile komünizmi birbirinden tamamen ayırmıştır. Sosyalizm, sanayileşme olayına bağlı bir iktisadi düşünce tarzıdır. Bireysel mülkiyete karşı değildir. Sosyalizm Batı’ya ait bir siyasettir. Komünizm ise Sovyetlere ait bir siyasettir ve özel mülkiyete karşıdır. Çalışanların tüm hak ve özgürlüklerini elinden alır, onları köle gibi çalıştırır. Sosyal siyaset, kooperatizm ve devletçilik Fındıkoğlu, Türkiye’de komünizm tehlikesi karşısında sosyal siyaset politikalarının yürürlüğe konulması için mücadele etmiş bir sosyologdur. Ona göre, sosyal siyaset politikaları bağlamında işçiler biran önce örgütlenmelidir. Ancak kurulacak olan sendikalar dış etkilere kapılmamalı, milli çıkarları korumalı, siyasal partilerle olan ilişkilerinde tarafsız olmalı, siyasete karışmamalı, çıkarlarını aşırıya kaçmadan savunmalıdırlar. Kooperatifçilik de sosyal sorunlara çözüm getirebilmek adına önemli bir iç siyaset önlemidir. Fındıkoğlu’na göre, ekonomisi gelişmemiş bir ülkenin, yani Türkiye’nin daha hızlı gelişmesi ve kalkınması için liberalizm yerine devletçiliği benimsemesi yararlı olacaktır. Yeterli sermayenin bulunmadığı ülkelerde devlet, sermaye, üretim, emek, disiplin ve benzeri unsurlar arasında rehberlik ve koordinasyonu gerçekleştirir. Ancak her alanda devletçilik yapmak da doğru bir politika değildir.

Aile Sosyolojisi

Tarihin hiçbir döneminde aile yapısının aynı kalmadığını belirten Fındıkoğlu, Türk aile yapısı, ailede kadının konumu, aile hukuku, evlilik biçimleri, aile isimleri gibi konularda araştırmalar yapmış bir sosyologdur. Aile, birtakım toplumsal ve hukuksal unsurların toplamından oluşan sosyal bir kurumdur. Toplumda sosyal, hukuksal, cinsel ve biyolojik unsurları düzenler, denetler ve yürütür.

Eğitim Sosyolojisi

Eğitim; toplumun değer ve kurallarını yeni kuşaklara aktaran bir kurumdur. Çocuğun sağlıklı bir şekilde yetişmesi için toplum, okul ve meslek çevrelerinin uyum içerisinde olması, birbirini tamamlayıp bütünleşmesi gerekir. Eğitim alanındaki çalışmalar kalkınmaya öncelik verilerek planlanmalı, eğitim faaliyetleri milli kalkınmaya hizmet etmeli, eğitimin millileşmesine çalışılmalıdır. Fındıkoğlu’na göre, lise, üniversiteye öğrenci hazırlayan bir kurum olarak düşünülmesi, yüksek öğretime giremeyecek olan gençler liseye değil, meslek ve teknik okullara gönderilmelidir. Öğretmenliğin değerinin yükseltilmesi gerektiğini belirten Fındıkoğlu, çocukları yaşama hazırlayan okullarda girişimciliği temel alan bir eğitim anlayışı esas alınmalıdır.

GİRİŞ

Nurettin Topçu bir entelektüel olarak Türkiye'nin pek çok sorunu karşısında düşünmüş olması ve bu düşüncelerini kitaplarına, makalelerine aktarması, çevresinde bir düşünce okulu oluşturması bağlamında, Türkiye'nin önde gelen sosyologları arasında yer almaktadır. Topçu'nun fikirleri incelendiğinde, onun bir kuyumcu titizliği ile ayrıntılı bir şekilde farklı konuları işlediği, ideolojik ve dinsel kısıtlamalara aldırış etmeden, aklına yatan olayları "doğru" şekilde yorumladığı görülür. Popülizme kaçmadan pek çok konuda kafa yoran Topçu, doğrularını her koşulda ve her dönemde savunabilme cesareti ve direnme gücü gösteren, görüşlerinden taviz vermeyen nadir mücadele insanlarından biridir. Yaşamı Topçu, 1909 yılında, İstanbul'da doğmuştur. 1928'de İstanbul Lisesi'nden mezun olmuş ve devlet bursu ile üniversite eğitimi için Fransa'ya gönderilmiştir. Sorbonne'da felsefe doktorası da yapan Topçu, 1934 yılında Türkiye'ye dönmüş ve birçok lisede felsefe, sosyoloji, psikoloji, mantık, tarih gibi dersler okutmuştur. 1939 yılından itibaren Hareket dergisini çıkarmaya başlayan ve pek çok esere imza atan Topçu, 1975 yılında ölmüştür.

Sosyoloji Yaklaşımı

Topçu, Fransız kültüründen önemli ölçüde ve özellikle de Fransız filozoflarından M. Blondel'in (1861–1949) felsefi görüşlerinden etkilenmiş, hem felsefe hem de sosyoloji yaklaşımını hareket felsefesine göre şekillendirmiştir. Topçu'nun felsefi anlamda etkilendiği ikinci filozof Henri Bergson'dur. Topçu, sosyoloji yaklaşımı ve düşüncelerini, Hareket Felsefesi'ne göre biçimlendirir. Hareket Felsefesi'ne bağlı yeni bir sosyoloji yaklaşımı kurgular. Topçu, Batı'da gelişen pek çok sosyoloji ekolü tarafından geliştirilen sosyoloji görüşlerine karşı çıkmakla birlikte, asıl hedefindeki ekol Sosyolojizm'dir. Sosyolojizm ekolünün genel görüşleri, Topçu'nun görüşleriyle hiçbir açıdan örtüşmemektedir. Sosyolojizm ekolü, toplumu mutlaklaştırmakta, tanırlaştırmakta ve bireyi toplumun kölesi konumuna indirgemektedir. Sosyolojizm ekolünün sosyal dayanışma anlayışı, bireyi ve bireyin şahsiyetini, iradesini yok saymaktadır. Topçu, Sosyolojizm ekolü çerçevesinde üretilen bütün bilgi, görüş ve kavramları eleştirir. Buna göre Sosyolojizm, toplumsal akılçılık, insan ruhunun özü olan hisleri ve iradeyi inkâr etmektedir. Akıl, toplumsal zorunlulukların bir sonucu olarak görülmektedir. Bireysel ruh tamamen ortadan kaldırılmakta ve yerine tanırlaştırılmış toplum konulmaktadır. Bireyi toplumun bütününe karşı sorumlu sayan bir anlayış, bireyin özgürleşmesi bir yana onun mevcut iradesini de işbölümü adı altında ortadan kaldırmaktadır. Sosyolojizm, tanrının yerine toplumu koyarak, yeni bir din kurmaya ve bireyi topluma taptırmaya çalışmaktadır. Topçu, sosyolojide ruhçu, gelenekçi, endüstri karşıtı, makina karşıtı, bireyi yalnızlaştıran büyük kent karşıtı bir sosyolojiyi temsil etmektedir.

Batıcılık ve Milliyetçilik Anlayışı

Batıcılık anlayışı Topçu, Batıcılışmayı toptan savunanları, kültür-medeniyet ayrımı yapanlardan daha gerçekçi bulmaktadır. Kültür-medeniyet ayrımında bulunup buradan işimize gelen tarafı alırız anlayışı anlamsız, işlevsiz ve gerçekleşmesi mümkün olmayan bir durumdur. Bilim ve ahlak aynı kökten çıkmışlardır. O nedenle Batı'dan bilim alalım, ahlak almayalım anlayışı yanlıştır. Bu bağlamda Topçu, bütünsel Batıcı görünmektedir. Buna karşın Topçu, Batı'yı mistik-geleneksel-muhafazakâr şekli ile benimsemekte; pozitivist, sanayileşmiş, kentleşmiş, insanı makinaya köle yapan Batı'yı reddetmekte, ona karşı mücadele vermektedir. Bu yanı ile de Topçu'nun kısmi Batıcı olduğu söylenebilir. Topçu tekniğe, makinaya, sanayileşmeye karşıdır. Bunları insanlığın sefalet nedeni sayar. Diğer yandan Batı'nın sanatı, metafizik merkezli felsefe ve bilim anlayışı ile birliktedir. Batı'nın ortaya koyduğu bilim anlayışına, sanatsal kavrayışa ve kültüre hayrandır.

Milliyetçilik anlayışı

Türkçülerin Türk tarihini Orta Asya'dan, eski Türklerden başlatan milliyetçilik anlayışına karşı olan Topçu, Türk tarihini 1071 Malazgirt zaferi ile başlatır. Anadolu'ya gelen Oğuzların İslam dini ile birlikte yeni bir ruh ve hayat kazandıklarını; İslâm'ın Türk ile birleşmesinin dünya tarihinin en büyük harikasını ortaya çıkardığını belirtir. Diğer yandan Anadolu'da yaşayan Etiler burada geliştirdikleri ziraat tekniklerini Anadolu'ya gelen göçebe Türklere miras olarak bırakmışlardır. Bu ziraat tekniği ile Anadolu'da toprağa yerleşen Türkler de yeni bir sentezle yaşamlarını mükemmel bir şekilde sürdürmeye başlamışlardır. Etilerin Anadolu'da Türklere miras bıraktıkları tarım teknikleri bu yeni milletin teknik, İslamiyet ise ruh yanını oluşturarak, yeni bir yapıyı ortaya çıkarmış ve bu iki kuvvet hep yan yana yürümüştür. Anadolu'da Etilerle karışan Türkler din ve teknik sentezi ile millet bilincine ve ruhuna ulaşmışlardır. Türk milletinin temel organları olan milli coğrafya, milli tarih ve güzel

sanatlar anlayışı Anadolu’da oluşmuştur. Topçu’ya göre, bu sentezle Büyük Selçuklu Devleti’nin Anadolu topraklarına ektiği milliyetçilik tohumu, Anadolu Selçukluları ile yeşermeye, Osmanlılar ile de meyvesini vermeye başlamıştır. Merkezîyetçi büyük devlet denemelerini tamamlayan Osmanlılar, Anadolu coğrafyasında İslâm’ın ruhuna dayanan millî bir devlet kurmuşlardır. İslâm’ın ruh ve ahlâkını hukuk ve felsefe alanlarına taşıyarak yeni bir oluşum gerçekleştiren Osmanlılar, izledikleri Türkleştirme ve İslamlaştırma siyaseti ile ruhçu milliyetçiliğin dünya tarihinde eşi görülmemiş örneğini vermişlerdir. Ancak işler Tanzimat dönemi ile bozulmaya başlamıştır. Millî hayatımızın, Batı medeniyetinde yaşanan değerlere uygunsuz olan organlarını ortadan kaldırma yanılığını gösteren Tanzimatçılar ve onların bu hareket tarzını tekrarlayan İttihat ve Terakki yönetimi, onun devamı olan inkılâpçılar, millet hayatındaki gevşeyişe ve bugünkü perişanlığımıza neden olmuşlardır. Topçu, İslâm mistizmine dayalı, Anadolu, ruhçu, sezgici, gelenekçi, cemaatçi, idealist ve otoriter bir milliyetçilik anlayışını savunmaktadır.

Siyaset Sosyolojisi: Devlet, Demokrasi ve Anadolu Sosyalizmi

Topçu’nun millî devlet anlayışı, Türk toplumunun geleneksel maddî ve manevî değerlerinden beslenir. Belirli bir toprak üzerinde yaşayan halkın oluşturduğu devlet; derin köklere, maziye, tarihe sahipse güçlü; bu özelliklere sahip değilse güçsüz ve köksüz sayılmaktadır. Topçu, otoriter devletçi anlayışı merkeze yerleştiren bir siyasetin savunusunu yapar. En iyi devlet şekli, devleti aşağı tabakanın menfaat sefaletlerinden kurtarmaktır. Bu yapı, ancak otoriter devlet anlayışına sahip olmakla başarılabilir. Ancak otoriter devlet anlayışı zulme değil, ilahî iktidar anlayışına dayanacaktır. O zaman gerçek otoriteli büyük devlet ortaya çıkacaktır. Topçu’nun demokrasi anlayışı da otoriter devlet-demokrasi yaklaşımını merkeze koyan, Batı faşizmine dayalı, baskıcı bir anlayışın ürünüdür. Bu anlayış, Türk-İslâm tarihinin kutsal devlet yorumundan, Hıristiyan mistizminden, Batı otoriter siyaset teorilerinden ve Hitler hayranlığından beslenir. Demokrasinin her türlü koşul içinde kendi kendine yeterli bir sistem olmadığı görüşünde olan Topçu, demokrasiyi geçici bir rejim olarak görmektedir: Demokrasi, değişen dünyamızın bünyesine uygun idare şekli bulununcaya kadar halkın geçici olarak idare işlerine vekâlet etmesidir. Cahilin bilginden, kişisel çıkar düşkününe faziletli kat kat fazla sayıda bulunduğu bir yerde demokrasi ile toplum düzenini en iyi şekilde yürütmek mümkün değildir. Çoğunluğun oyuna başvurulmuş her yerde haksızlık ve kötülük kendini gösterecektir. Topçu’nun siyasal sisteminin adı ruhçu-milliyetçi Anadolu sosyalizmidir. Onun ruhçu, otoriter ve merkezîyetçi devlet anlayışı, Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi gibidir. Otorite, Tanrı adına, insan elinde kötüye kullanılabilir gibi iyiye de kullanılabilir, insanlığı “selamete” ulaştırabilir. Bu sosyalizm anlayışı, kapitalizme, pozitivizme ve komünizme karşı çıkmakta; Anadolu coğrafyasını İslâm’ın ruhu ile biçimlendirerek, otoriter milliyetçi, devletçi, muhafazakâr, mistik bir sistem önermektedir.

Din Sosyolojisi

Topçu her şeyden önce dini vahiy inancına dayandırır. Yazılarının bir kısmında deist anlayışa sahipmiş gibi görünse de, yazdıkları biraz daha yakından incelendiğinde teist olduğu anlaşılır. Topçu, İslâm’a, İslami kurallara, Müslüman ve Hıristiyan mistizmine hayranlık duyan; Yahudilere ve heterodoks İslâm’a şiddetle karşı çıkan bir sosyologtur. Bu çizgisiyle Topçu, dinsel düşünce ve eylemleri yaşamının merkezine yerleştirmiştir. Türkiye’deki dinî hayat, bilim ve felsefeye düşmandır. Çalışmayı ibadet sayan din, tembellik dinî haline gelmiştir. Din, Avrupa kültürüyle el ele ilerleyebilmeli, cahil softalar dinsel alandan tamamen tasfiye edilmelidir. Müslümanlık yeni bir anlayış, yeni bir felsefeyle yeni bir hayat bularak yoluna devam edebilmelidir. Topçu, Türkiye’de Müslümanlık-dinsellik kaynaklı söylemlere sahip çıkan çevrelerin ortaya koydukları görüntülere, ticaret içerikli din ve tarikat bağlantılarına karşı çıkmakta; bazı din adamlarının, dini içerikli yayınların ve dinci gazetelerin, dini özünden uzaklaştırdıklarını iddia ederek, bu anlayışı benimseyenleri şiddetle eleştirmektedir. Ona göre, dinin temsilcileri gibi görünen bu çevreler, dinî bir inanç ve ruh olayı olmaktan çıkarmış; çıkar, sermaye, sömürü aracına dönüştürmüşlerdir. Din anlayışını mistizme dayandıran Topçu mezhepleri de felsefe ile bağlantılandırarak açıklamaktadır. Buna göre, İslâm’daki mezheplerden bir kısmı bizzat İslâm dininin hukukî ve toplumsal açıdan felsefî görüntüsüdür. Mezheplerin bazıları, İslâm öncesi inanışların, tarihi dinlerin İslamileşmiş felsefesidir.

Eğitim Sosyolojisi

Topçu, Türkiye’nin üç yüz yıllık toplumsal sorunlarını eğitim ve kültür alanında yaşanan bozulmaya bağlar. Üniversitenin düşünce ve bilimsel alanda milletin yaşamına yön veremediğini, ülke sorunları karşısında sorumluluk duymadığını belirten Topçu, özel, paralı, yabancı okula, ezberci ve birey merkezli eğitime karşı çıkmakta, millî, devletçi, eşitlikçi, öğretmen merkezli, disiplinli ve müdürsüz bir okul ve eğitim sistemi önermektedir. Ekonomi Anlayışı Anadolu sosyalizmini savunan, liberal-kapitalist, komünist ve endüstriyel ekonomi anlayışlarına karşı çıkan Topçu, devletçi, kooperatifçi millî bir ekonomi düzenini savunmaktadır. Topçu’nun toplum-ekonomi ilişkileri devletçi bir eksen üzerinden kurgulanır. Ekonomik yapımız her şeyden önce devletçi olmalıdır. Ancak tarımsal üretimde yalnız devletçi ekonomi anlayışı ile üretimi idare etmek zordur. Topçu, her zaman toprak reformunu savunmuş ve buna karşı çıkan çevreleri eleştirmiştir. Toprak reformu esir köylünün özgürlük mücadelesidir. Topçu, liberal-kapitalist ekonomiye, makinaya dayalı endüstriyel üretim biçimine

karşıdır. Bu sistem doğayı bozmakta, insanı köle yapmaktadır. Üretim artışına dayalı ekonomiler toplum düzenini tehdit etmekte, insanlığın geleceğini tehlikeye atmaktadır. Sanat Sosyolojisi Topçu, bir entelektüel olarak sanatın hemen hemen her dalı ile ilgilenmiştir. Sanat dallarının Türk toplumu için olumlu ve olumsuz yanlarını tartışmaya açmıştır. Sanata sanat için yaklaşmış, sanatın evrensel yanını ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Topçu, Türk musikisini melankolik bulur ve Türkiye için yeterli olmadığını söyler. Tiyatro sanatının ise yararlı ve zararlı yanları vardır. Tiyatro sanatı, Batı zevklerinin değil, Türk toplumunun ruh hâlini ve zevklerini ortaya koyan bir sanat hâline getirilmelidir. Heykel sanatının Türkiye’de bir kimlik oluşturmadığını belirten Topçu, resim sanatında da Batı’yı kopya ettiğini belirtir. Topçu’ya göre milli sanatın var olabilmesi için önce bu anlayışa uygun bir felsefenin ortaya çıkması gerekir.

Diğer Kurum ve Konularla İlgili Görüşleri

Aile ve kadın Türk aile yapısı büyük kentlerde hızlı bir değişim geçirmekte ve babanın aile içerisindeki otoritesi sarsılmaktadır. Ayrıca, kadının çalışmaya başlamasıyla birlikte aile disiplini bozulmakta, çocukların bakımı ve eğitimi aksamaktadır. Topçu, aile ve kadın konularını ele aldığı yazılarında muhafazakâr bir aydın bakış açısı sergilemekte, kadınların sadece öğretmen ve hemşire olarak çalışmasına sıcak bakmaktadır. Ahlâk Topçu, ahlak konusunu felsefi açıdan ele alan sosyologlardan biridir. Felsefe anlayışının merkezine ahlâk konusunu yerleştiren yazar, isyan konusuna felsefi açıklamalar getirir. Onun amacı, ahlâk problemlerini evrensel ölçüler içerisinde halletmektir. Ahlâk sosyolojisi kapsamında sorumluluk konusuna merkezi bir yer ayıran Topçu, çocukların ahlaki eğitiminden devleti sorumlu tutar. Topçu, dayanışmacı ahlâk anlayışının insanı kötülük için örgütleyebileceğini, iyilik kavramının ise faydacılığı da kapsayabileceğini söyleyerek dayanışmacı ve faydacı ahlak anlayışlarına karşı çıkar. Savaş karşıtlığı Topçu’ya göre savaşlar; hırs, sevgisizlik, ilkelik ve içgüdü sonucu; kazanma, ele geçirme, güç elde etmek istemi ile siyaset ve ticaretin hilekâr tuzakları olarak çıkarlar. Savunma ve istiklal savaşları dışındaki bütün savaşlar haksız savaşlardır. İnsan hırsının yol açtığı savaşlar bugünkü uygarlığın da felaketi olacak ve insanlığı geri götürecektir.

GİRİŞ

Niyazi Berkes, Türk sosyoloji tarihinde Kemalizmi ve çağdaşlaşmayı savunan yorumlarıyla öne çıkan bir sosyologdur. 1930'lu yıllarda yazdığı birkaç makaleyi hesaba katmazsak Berkes'in yazı hayatında, sosyolojik çalışmalarında iki canlı, iki de flu dönem vardır. Canlı dönemleri 1940'lı ve 1960'lı (1940-1946 ve 1960-1980), flu dönemleri ise 1950'li ve 1980'li yıllardır.

Yaşamı

Berkes, 1908 yılında Kıbrıs'ta doğmuştur. 1928'de İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirmiş ve İstanbul Üniversitesi

Hukuk Fakültesi'ne kayıt yaptırmıştır. Ancak bir yıl sonra buradan ayrılarak Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne geçmiştir. Üniversiteyi bitirdikten sonra bir süreliğine Ankara Maarif Cemiyeti Ortaokulu ve Halkevi Kütüphanesi'nde müdürlük yapmış, 1934'te İstanbul Üniversitesi'nde asistan olmuştur. 1935 yılında ise Amerika-Chicago Üniversitesi'nden aldığı bir burs teklifini değerlendirerek doktora eğitimi için Amerika'ya gitmiştir. Berkes, ABD dönüşü Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Kürsüsü'nde asistan ve yine aynı yerde 1941 yılında doçent olmuştur. Kendisine 1948 yılında üniversiteden çıkarılma cezası verilmiştir. Berkes, 1952 yılında Kanada'nın McGill Üniversitesi'nde iş bulmuş ve orada öğretim üyeliğine devam etmiş, emekli olduktan sonra İngiltere'ye yerleşmiş ve İngiltere'de, 1988 yılında, vefat etmiştir.

Sosyoloji Yaklaşımı

Berkes, mesleki yaşamının ilk döneminde (1935-1950) yapısal-fonksiyonalizmden etkilenmiş, 1940'lı yıllarda, arkadaşlarıyla oluşturduğu Ankara ekolü kapsamında Amerikan sosyolojisini temsil etmiştir. Berkes, 1960'lı yıllarda ise tarihsel ve bütüncül bir sosyoloji anlayışının etkisinde kalmıştır. Berkes'in etkilendiği sosyologlar arasında L. Wirth, T. Parsons ve M. Weber önemli bir yere sahiptir. Köy Sosyolojisi Ankara ekolü, 1940'lı yıllarda köy sosyolojisi araştırmalarına ağırlık vermiştir. Berkes de 1940'lı yıllarda yaptığı araştırmalarla köylerdeki sosyal değişme eğilimlerini olumlu ve olumsuz şekilde etkileyen faktörleri belirlemeye çalışmıştır. Berkes'e göre, toprak ağalığını tasfiye etmeden, sanayileştirme sürecine katmadan, köylüye okuma-yazma öğretmeden, köylüyü modernleştirmeye çalışmak boşuna bir çabadır.

Osmanlı Klasik Düzeni

Osmanlı, Batılı toplumların bağlı olduğu sosyal yasalarla açıklanamaz, onun bağlı olduğu sosyal yasalar farklıdır. Osmanlı Batılı toplumlarda görülen sosyal yasalara bağlı olmadığı gibi, Asya toplumlarını tanımlamak üzere geliştirilen ATÜT'e de bağlı değildir. Osmanlı rejimi Batı'da geçerli olan veya Batılı teorisyenlerin Batı dışı toplumları tanımlamak için öne sürdükleri sistemlerin hiçbirine girmez. Bu bağlamda, Osmanlı kesinlikle feodalizm, ATÜT, teokrasi ve tiranlık gibi yönetim biçimlerine dâhil değildir. Osmanlı toplumu, Batı merkezli hazır kalıplarla açıklanamaz. Berkes, Osmanlı devlet sistemini, Doğu toplumlarının, Doğu ve İslâm devletlerinin dâhil olduğu Doğu Despotizmi modeline dâhil eder. Klasik dönem Osmanlı toplumu değişmeyi değil, geleneği, denge ve düzeni esas alır. Devlet halka ve sınıflara değil, halk devlete dayanır. Osmanlı sistemi ruhaniler idaresi olmadığı için teokrasi değildir. Hükümdar ülkesini yalnız başına istediği gibi idare etmediği için otokrasi de değildir. Demokrasi hiç değildir. Tersine Osmanlı'da ideal olan, devleti idare edenleri mümkün olduğu kadar halktan ayırmaktır. Bu sistemde ulemanın önemli bir yeri vardır. Ulema, idare edenlere ve edilenlere, yani kullara ve reyaya akıl veren kimselerdir. Bu akıl verişin kaynağı ise şeriat ve kanundur. Osmanlı sisteminin en önemli yasa kuralı "meşveret yöntemi"dir. Berkes'e göre, Osmanlı'nın en büyük başarısı sınıfsız, geleneksiz, vatansız, köksüz bir insan türü yaratıp devletin idaresini bu makine-adamların eline vermesidir. Osmanlı'da Din-Devlet-Toplum İlişkileri Berkes, Müslümanlığın devlet yönetimindeki yerini, Osmanlı'nın nüfus yapısı, komşuları, uluslararası ilişkileri bağlamalarını da hesaba katarak ele almıştır. Dolayısıyla başta Hıristiyanlık olmak üzere Osmanlı yönetiminin diğer dinlerle, tebaası olan diğer din mensupları ve onların kurumlarıyla olan ilişkilerini anlamaya, Osmanlı'daki din-devlet ilişkileri ile Batı'daki din-devlet ilişkileri arasındaki farklılıkları da belirlemeye çalışmıştır. İslamiyeti sosyal açıdan daha gelişmiş bir din olarak değerlendiren Berkes, pek çok alanda İslâmiyet ile Hıristiyanlığın din olarak farklı özelliklere sahip olduğunu belirtir. Berkes, Türklerin din anlayışlarının diğer toplumlarda görülen Sünni Ortodoks İslâm anlayışı ile birebir örtüşmediğini de belirtir. Osmanlı Klasik Sisteminden Batı Bağımlılığına Osmanlı sistemi siyasal, sosyal ve ekonomik açılardan 17. yüzyılda bozulmaya başlamış, bu bozulma 19.

yüzyılda en üst noktaya ulaşmıştır. Bu köklü sarsılış devleti zayıflatıp Batılı büyük devletlere bağımlı hale getirmiştir. Siyaseten büyük devletlere bağımlı hale gelen Osmanlı'dan 19. yüzyılda Batıcılığa hareketleri başlamış, toplumsal yaşayış biçiminde alaturka ve alafranga ayrımı ortaya çıkmıştır. Osmanlı klasik düzeninin bozulması, içyapıda yeni sosyal güç unsurlarını, ayan ve ağaları ortaya çıkarmış; halk ve özellikle köylü yavaş yavaş padişahın reayası olmaktan çıkıp derebeyin, ağanın, âyanın kiracısı, ortakçısı, yarıcısı, bazı yerlerde serfi olmuştur. Bir başka ifadeyle, düzenin-geleneğin bozulması, bir yandan büyük çiftliklerin kurulmasına, diğer yandan Müslüman olmayan kesimler arasında paralı iş adamı sınıfının gelişmesine yol açmıştır. Berkes, Osmanlı klasik düzeninin bozulmasına rağmen iki yüz yıl ayakta kalmasının dış nedenlerini ise şöyle sıralar:

- (a) Osmanlı'nın etrafında ondan daha güçlü bir militer yapının oluşmaması,
  - (b) Avrupa kolonyalizminin Osmanlı ülkelerinin ötelinde, dünyanın daha bakir, sömürüye elverişli ve zengin doğal kaynaklara sahip bölgeleriyle meşgul olması,
  - (c) Batılı güçlerin Osmanlı'nın daha da zayıflamasını beklerken birbirleriyle olan çatışmalarında kendileri için en uygun zamanı kollamaları,
  - (d) kapitalizmin daha da güçlenerek denetimi tam olarak sağlamak adına emperyalist aşamaya erişmeyi beklemeleri.
- Batı'ya Rağmen Batılılaşmak: Kemalizm'in Çağdaşlaşma Anlayışı ve Sekülerizm Cumhuriyet öncesi modernleşme çabalarını emperyalizmin hizmetine koşulmak olarak gören Berkes, Mustafa Kemal'in bu süreci sona erdirip, Batı'dan bağımsız, ulusalcı, halkçı, devrimci bir toplum modeli oluşturduğunu öne sürmektedir. Türkiye Batı'ya rağmen Batılılaşırca, ulusal toplum modeline dönüşerek tam bağımsızlığı gerçekleştirse çağdaşlaşma yolunda başarılı olur. Ulusalcı, devrimci, halkçı ve bağımsız Türkiye'nin geldiği noktada ileriye dönük olarak, bundan sonra en önemli hedefi Batılılaşmak – çağdaşlaşmaktır. Türkiye'nin yenileşme çabaları, din ile dünya işlerini ayırıştırma davası Mustafa Kemal ile bitmiş, Batılılaşma tarihindeki iki yüz yıllık bocalama sona ermiştir. Bu süreç Cumhuriyet ile birlikte, laiklik ilkesi kapsamında son şeklini almıştır. Türk toplumu yaşamın her alanında dinsel algı ve anlayıştan tamamen sıyrılarak seküler bir toplum haline gelebilmelidir. Berkes düşüncesinde; Batı'dan bağımsız, toplumsal yaşamın her alanını dinsel etkilerden arındırmış, dini referans almaktan tamamen uzaklaşmış, laik veya seküler bir toplum modeli esas almaktadır. Hatta sekülerizm laiklikten de ileri ve ayrı bir toplumsal yaşam biçimi anlamına gelmektedir. Laiklik sadece din ve devlet işlerinin ayrılmasına karşın, sekülerizm yaşamın her anının dinsel algı ve anlayışlardan tamamıyla ayrılmasıdır. Seküler olamayan bir toplum, asla çağdaş olamaz.

GİRİŞ

Behice Boran, Türkiye'ye Amerikan sosyoloji anlayışını ve onun egemen sosyolojik yaklaşımı yapısal-işlevselciliği getiren ve temsil eden bir sosyologtur. Boran'ın Türkiye'ye kazandırdığı veri merkezli toplumsal araştırma yapma tekniği, kendisinden sonra öğrencileri tarafından geliştirilerek sürdürülmüştür. Boran, Türkiye'de Ankara ekolü olarak tanımlanan ekolün kurucuları arasında yer almış, pek çok sosyolog onun ilkelerini belirlediği sosyoloji anlayışı doğrultusunda Türkiye'de sosyoloji yapmıştır. Yaşamı Boran, 1910 yılında Bursa'da doğmuş, Amerikan Koleji'nde orta öğretimini tamamlamış ve felsefe bölümüne devam etmiştir. 1934 yılında sosyoloji doktorası yapmak üzere ABD'ye giden Boran, 1939'da Ankara Üniversitesi'ne doçent olarak atanmıştır. 1940'lı yıllarda yoğun alan araştırmalı yapan Boran, Yurt ve Dünya ile Adımlar dergilerinin yayımlanmasında da önemli katkıları olmuştur. 1948 yılında üniversitedeki görevine son verilen Boran, 1950 yılında Barış Derneği kurucuları arasında yer almış, 1965 yılında Urfa milletvekili olmuş, 1970'de de Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanlığı'na seçilmiştir. Boran, 1987 yılında Brüksel'de hayatını kaybetmiştir.

Sosyoloji Yaklaşımı

Boran, yapısal-işlevselci sosyoloji yaklaşımına ve Amerikan sosyoloji anlayışına sahip; bilimsel evrenselliğe, pozitivizme, determinizme sıkı sıkıya inanan bir sosyologdur. Siyasal görüşleri açısından Marksist bir eğilimde olan Boran, maddeci anlayışı sosyolojik yorumlarına taşımıştır. Başka bir anlatımla, Boran, organizmacılık, yapısal-işlevselcilik ve Marksist toplum anlayışı çerçevesinde eklektik bir sosyoloji yaklaşımına sahiptir. Milli bilim anlayışına karşı çıkan ve evrensel bilim anlayışını benimseyen Boran'a göre bilimin amacı, gerçeği bütünüyle anlamak ve ona göre harekete geçmek bakımından önemli faktörleri önemsizlerden ayırmak, önemli olanları önem derecelerine göre bir sıraya koymaktır. Evrensel, determinist ve pozitivist bir bilim anlayışını temsil eden Boran'a göre, gerçeğin her aşamasında fiziki, psikolojik ve sosyal olayların hem tekrar eden, ortak olan yanları hem de her birinin kendine has olan, diğerlerine benzemeyen yanları vardır.

Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişme

Sosyal değişme ve toplumsal evrim meselesini sosyolojinin başlıca konusu olarak kabul eden Boran'a göre, toplumlar endüstri devrimi öncesinde gelenekçi bir yaşam biçimine sahiptiler. İnsanların kurdukları yüzlerce ilişki, temelde iki ilişki biçiminden kaynaklanır. Bunlardan birincisi toplum-doğa ilişkisinin insanlar arasında doğurduğu ilişkiler sistemi, ikincisi ise doğrudan doğruya insanlar arasındaki ilişkiler sistemidir. Bu iki ilişki biçimi birbirinden bağımsız değildir. Sosyolojinin temel görevi; çeşitli toplum tiplerinde, çeşitli zaman ve mekân koşullarında, sosyal değişme sürecini ayrıntılı şekilde ortaya çıkarmaktır. Toplum-doğa ilişkilerinden doğan kurumların, yani mülkiyet ve ona bağlı olarak iş bölümü sistemi, sosyal yapının temelini oluşturması açısından diğer sosyal kurumlardan daha önemlidir. Boran'a göre Türkiye'de toplumsal değişimin en hızlı olduğu yerler İstanbul, İzmir, Ankara gibi büyük kentler ile Karabük, Zonguldak, Sivas gibi büyük endüstri tesislerinin yer alıp geliştiği merkezlerdir. Yaşam koşullarında, tarzında, görüşlerde, toplumsal kurumlarda meydana gelen değişme ve yenilikler öncelikle büyük merkezlerde belirip tutunur, daha sonra diğer küçük merkezlere, topluluklara yayılırlar. Köyler de büyük kentlerin ve endüstri merkezlerinin öncülük ettiği bu değişme halinin dışında değildir. Köyler daha yavaş değişir. Uzak bölgelerdeki köyler değişmiyor gibi görünür. Ancak inceden inceye araştırılırsa onlarda da değişme belirtilerini yakalamak mümkündür. Toplamların ilkel toplum yapısından sosyalist toplum yapısına doğru bir değişim çizgisi izlediklerini belirten Boran, insanlığın evrensel düzeyde bir evrimsel değişim yasasına tâbi olduğuna inanır. Köy Sosyolojisi Köy sosyolojisi üzerinden toplumsal değişme araştırmaları yapan Boran, ova ve dağ köylerinin değişme düzeylerini belirlemeye çalışmıştır. Nüfusu ne olursa olsun, halkı toprağı sürerek geçinen toplulukları köylü olarak tanımlayan Boran, köylerin kapalı, birbirinden ayrı duran birimler olduğunu belirtir. Köy topluluğunu oluşturan bireyler arasındaki ilişkilerde hısımlık, akrabalık ve ikinci derecede komşuluk bağları hâkimdir. Köy yaşamı gelenekler, örf ve adetler tarafından kontrol edilir. Köyleri genelde dağ ve ova köyleri şeklinde sınıflandıran Boran'a göre, ova köyleri, dışa açık ve üretimde ileri, dağ köyleri ise dışa kapalı ve üretimde geridirler. Köylerde cinsiyete dayalı bir iş bölümü geçerlidir. Erkek, üretim faaliyetlerini, üretimin idaresi ve kontrolü, ürünün piyasaya sürülmesi, kredi temini, ailenin kasabadaki alışverişini, mahkeme, vergi, nüfus gibi resmi işlerini takip eder. Kadın ise ev ve tarla işlerini yapar. Köy üretim ilişkileri sistemi, erkekle kadın arasındaki ast-üst ilişkisini meydana getirir. Tarım, çiftçi için sadece kazanç sağlayan

bir araç değil, aile ve geleneğe bağlı bir yaşam tarzıdır. Köylü kentliye göre daha muhafazakârdır. Değişmeyen değerlere bağlı olan köylü, akılcı bilgi ve yöntemden uzaktır. Köy ile kent yaşamının birbirinden bu kadar farklı oluşunun temel nedeni, tarımsal üretim ile ticaret ve sanayi üretim organizasyonları arasındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Kentleşme, Sanayileşme ve Kalkınma Tarihinin her döneminde uygarlık merkezleri kentler olmuş, insanlığın ilerlemesinde kentler öncülük etmişlerdir. Kentleşmiş toplumlarda kent, toplumun bütün ilişki biçimlerine egemendir. Toplumsal değişimin Batılılaşma doğrultusunda gerçekleşmesi gerektiği görüşünde olan Boran, Türkiye'nin Batı'da görülen evrensel evrim kurallarına göre değişim geçirmekte olduğu kanaatinde. Köylerin sosyal koşulları değiştirilerek köy ile şehir arasında iş bölümü dışında bir fark kalmadığı, teknik ve kültür açısından insanlar aynı düzeye getirildikleri zaman köy sorunu halledilmiş, Türkiye uygarlaşmış olacaktır. Kentlerin büyümesiyle birlikte şehirlerde toplumun farklı gereksinimlerini karşılayan semtler oluşur. Bu semtlerde iş hayatının, ticaretin, mali kurumların fonksiyonlarını yerine getiren merkezler oluşur. Kentler büyüdükçe sosyal sınıflar da kentin farklı bölgelerinde kümeleşir. Toplumsal değişim, teknolojik birikimlerle, kalkınma ise kentleşme ve sanayileşmeyle gerçekleşir. Sanayi tarıma, şehir köye egemendir. Sanayileşme ile tarımsal ilerleme birbirine bağlıdır. Sanayi bir kent işidir. Sanayinin ilerlemesi kentlerin büyümesine, kentleşmenin artması da sanayinin gelişmesine yardım eder. Kentler, kent nüfusunun doğal yollarla artması ile büyümmez. Tarım bölgelerinden göçen nüfusla büyür. Sanayi tarım bölgelerinden kente göçen bu nüfusu kullanır. Sanayinin kullandığı emeği, topraktan kopan nüfus oluşturur. Nüfusun topraktan kopabilmesi için tarımdaki üretim yöntem ve aletlerin ilerlemesi gerekir. Sanayide kalkınma ancak tarımda kalkınma ile beraber başarılabilir.

Türkiye'nin Toplum Yapısı

Sınıf çatışmaları sonucu Batılı toplumlarda görülen toplumsal ilerleme formlarının Marx tarafından yapılan sınıflamasını evrensel bir ilke olarak benimseyen Boran, Türk toplum tarihindeki değişimi de bu anlayışa göre yorumlar. Boran Osmanlı toplum yapısını derebeylik veya merkezi feodal bir sistem, Cumhuriyet dönemini ise az gelişmiş burjuva sistemi olarak tanımlamaktadır. Boran'a göre, Türkiye'nin gelişmesi, değişmesi, kalkınması ve insanca bir sosyal-siyasal düzenin kurulması sosyalist devrimin uygulamaya konulmasıyla mümkündür.

Sanat ve Edebiyat Sosyolojisi

Sanatkârın herhangi bir toplumsal sınıftan çıktığını ve bu sınıfının da sanatkârın ürettiği ürünler üzerinde etkili olduğunu belirten Boran, sanatın bireyci değil toplumcu olması gerektiği anlayışının yanındadır.

GİRİŞ

Cahit Tanyol, farklı dönemlerde farklı görüşleri, farklı sosyoloji yaklaşımlarını benimsemiş bir sosyologtur. Bununla birlikte İstanbul sosyoloji kimliğinin oluşmasına önemli katkıları olmuştur. Tanyol, yaşamı boyunca edebiyata öncelik vermiş, sosyolojik görüşlerini zaman zaman şiir aracılığı ile ortaya koymuştur. Tanyol, 1960'lı yıllarda Osmanlı toplum yapısı ve sosyalizm ile ilgili bile görüşlerinin Yön dergisinde yayınlanmasıyla Türkiye kamuoyunun tanıdığı bir sosyolog haline gelmiştir. Yaşamı Tanyol, 1914 yılında Gaziantep'de doğmuştur. Gazi Eğitim Enstitüsü'nden 1935 yılında Türkçe öğretmeni olarak mezun olmuş, Türkçe öğretmenliği sırasında, 1944'te, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirmiştir. 1946 yılında aynı bölüme sosyoloji asistanı olmuş, 1949'da doktorasını tamamlamıştır. Uzun yıllar İstanbul Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışan Tanyol, 1981 yılında yaş haddinden emekli olmuştur. Sosyoloji Yaklaşımı Tanyol, ağırlıklı olarak, ahlak, örf ve adetler, laiklik ve köy sosyolojisi konusunda çalışmalar yapmış bir sosyologdur. Benimsediği tek bir sosyoloji yaklaşımı yoktur. Farklı dönemlerde farklı yaklaşımlara, görüşlere, teorilere ve bu yaklaşımların kullandığı tekniklere ağırlık vermiştir. Bazen Sosyolojizm ekolüne, bazen de Science Sociale ekolüne yakın durmuştur. Tanyol, Türkiye'deki yapısal-işlevselciler kadar, pozitivism ve determinizm konusunda katı olmamıştır. Sosyal doktrinlerin doğa yasaları gibi her yerde ve zamanda aynı sonucu vermediğine inanır. Doktrinlerin kanunları yoktur. Sadece teoriler vardır. Bu teoriler kimi sosyologlara açıklayıcı gelirken, kimi sosyologları ikna etmez. Tanyol'un sosyoloji anlayışına göre, her toplumun sosyoekonomik ve politik birikimleri, toplumsal değişme eğilimleri farklıdır. Sosyolojide hiçbir zaman toplumların tümünü kapsayan evrensel geçerliliğe sahip yasalar yoktur. Türk toplumunun sorunları, Türkiye'nin toplum yapısı merkeze alınarak çözülebilir. Türk toplumunu başka toplumlardan ayıran, kendine özgü özelliklere sahiptir. Tanyol, tarihe önem veren, tarihi anlamadan toplumu ve onun kültürünü anlamının mümkün olamayacağı anlayışını benimseyen ve bu doğrultuda çalışan bir sosyologdur. Ona göre Türkiye'de sosyoloji ortaya çıkmadan önce toplumsal sorunlar tarih bilimi tarafından ele alınmıştır.

Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin'in Görüşleri Üzerine Değerlendirmeleri

Farklı zamanlarda Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin'in aynı görüşlerini hem övmüş hem de eleştirmiştir. Ziya Gökalp'in Türk sosyoloji ve düşünce tarihi açısından önemine her zaman vurgu yapmıştır.

Örf ve Âdetler

Sosyolojisi Tanyol, geleneksel toplumlarda örf ve âdetler ile ahlâk ve hukuk arasındaki ilişkileri ortaya koymaya çalışmıştır. Tanyol'a göre örf ve âdetler, bireylere içinde yaşadığı toplumun teklif ettiği sabit bir takım hareket kurallarını içerir. Örf ve âdetlerin birinci temel özelliği devamlılık, ikinci özelliği irrasyonellik, üçüncü özelliği otoriterliktir. Toplum tarafından belirlenen âdetleri, birey doğumu ile birlikte hazır olarak bulur. Bir toplumda âdet ve törelerin azalması, sınırlarının daralması, o toplumun gelişmişliğinin, çağdaşlığının göstergesidir. Diğer yandan, örf ve âdetlerin gelişmesi ne kadar iyi ise çözülmesi de o kadar tehlikelidir. Çünkü örf ve âdetler hukuka ve ahlâka kaynaklık ederek toplumsal ilişkileri düzenlemede katkıda bulunurlar. Tarih öncesi insandan günümüze kadar gelişerek varlığını koyunan örf ve âdetlerin hukuk ilkeleri ile aralarında sıkı bir işbirliği vardır.

Ahlâk Sosyolojisi

Tanyol, ahlâkın kökenlerini, din-akıl-laiklik bağlamı üzerinden araştırmıştır. Ahlâkın kaynağı olarak toplumu esas alan Tanyol, ilkellerden bugüne ahlaki şuurun dini kaynaklı olmadığı, ahlâkın sonradan kazanıldığı iddiasındadır. Ancak din ahlaka yardımcı olur. Din, Tanrı otoritesine, kanun devlet otoritesine, ahlak ise örf ve âdetlerin oluşturduğu otoriteye dayanır. Ahlak, insanların hareketlerinin ölçüsüdür. Ahlak, kişinin hareketlerine düzen veren değerlerdir. Hareketlerimizin iyi ve kötü olduğu örf ve âdetler, din, hukuk, moda gibi birçok toplumsal ölçüte göre değerlendirilir. Laik ahlâk, dine dayanmayan, emir ve otoritesini dinden almayan, ahretsiz bir ahlak anlayışıdır.

Din ve Laiklik

Tanyol, laikliğin hangi tarihsel ve toplumsal koşulların ürünü olarak tarih sahnesine çıktığını, Hıristiyan ve Müslüman toplumlarda neden farklı bir seyir izlediğini araştırmıştır. Tanyol'a göre, akıl ile inancın alanları farklıdır. Dinde var olan her şeyi akıl ile açıklamaya çalışmak doğru değildir. Tanyol'a göre, Ortaçağda önder değerler dinsel kaynaklı olduğu için laiklik söz konusu değildir. Günümüzde ise değerlerde önderlik, bilim ve teknolojidir. Çağımızın özellikleri dolayısıyla

günümüzde devletin dini esaslara göre yönetilmesi olanaksızdır. Laiklik, ne dinsizlik ne de devletin dine karışması, onu küçümsemesidir. Laiklik sadece dinle devletin sınırlarını ayırmasıdır. Laik devlet, inançlı ile inançsız olana aynı tavrı göstermek, tarafsız olmak durumundadır.

Köy Sosyolojisi

Tanyol, toplumsal değişme bağlamında köylerin sosyoekonomik ve kültürel yapıları, tarihleri, yerleşim yerleri, mülkiyet ilişkileri, traktörün köye girmesiyle ortaya çıkan sosyoekonomik değişme, farklılaşma ve nüfus hareketleri üzerinde durmuştur. Tanyol, yaptığı sınıflandırmada, üretim ilişkileri açısından köyleri dört gruba ayırmaktadır: Ağa köyü, efendi köyü, halk köyü, karışık köy. Tarıma traktörün girmeye başlamasıyla köylü ya devamlı ya da yarı göç hareketleri kapsamında, iş bulmak amacıyla kentlere akmaya başlamıştır. Bu hareketlilik de beraberinde bir takım toplumsal değişmelere yol açmıştır.

Türkiye'nin Tarihsel ve Toplumsal Yapısı Üzerine Değerlendirmeler

Tanyol, Eski Türk inançlarının İslâmiyet içerisinde, Anadolu Türkleri tarafından yaşatıldıklarını öne sürmüştür. Tanyol, Osmanlı ve Türk toplum yapısının sahip olduğu özellikler açısından Batılı toplumlardan farklılığı üzerinde durmuştur. Osmanlı toplumunda mülkiyet, bireysel ve hukuki bir tasarruf olmaktan ziyade, idari bir tasarruftur. Klasik dönemde Osmanlı üç temel güce dayanmıştır: İlmiye (bilim), kalemiye (bürokrasi) ve seyfiye (ordu). Bu üç kuvvetin yozlaşması, bozulması ile devlet çökmeye ve Tanzimat ile de sömürgeleşmeye başlamıştır. 1950'li yıllarda liberal, milliyetçi ve muhafazakâr bir toplum modeli benimsemiştir. Tanyol, 1960'lı yıllarda sosyalizme, sosyalist görüşlere dönük bir düşünce değişimi içerisinde olmuş, Doğan Avcıoğlu ve Kemal Tahir'in etkisiyle görüşlerini yeniden şekillendirmiştir. Yine, 1960'lı yıllarda, Türkiye'nin tarihsel birikimlerine, İslamiyete ve Kemalizm'e dayalı sosyalist bir sistem oluşturulmasını önermiştir. Tanyol'a göre Marksizm aynen, kalıp olarak alınıp her topluma birebir uygulanamaz. Türkiye'nin yapısı Ortodoks Marksist ilerleme yasalarına uymaz. Tanyol, Türk toplumunu Doğu-Batı ayrımı kapsamında değerlendiren bir sosyolog olarak karşımıza çıkmaktadır. Ona göre, Osmanlı'da sınıf bilinci değil, güçlü bir devlet bilinci vardır. Batı bireyci, Osmanlı toplumdur. Doğu'da sınıf devleti olmadığı için sınıf çatışması da yoktur. Batı'da devlet sınıflara, Osmanlı'da kapıkuluna dayanır. 1990'larda dünyada ve Türkiye'de meydana gelen olaylar, Tanyol'un düşün çizgisini bir kez daha derinden etkilemiştir. Kemalizm ve ordu Tanyol'un görüşlerinde tekrar ana eksene oturmuştur. 1960'lı yıllarda 27 Mayıs'ın yanında yer alan, zinde güç teorisini savunan ekiplerle birlikte hareket eden, askerlerin yönetime el koymasını destekleyen Tanyol, 1980 darbesinden sonra ordunun iç politikaya karışmasını, taraf olmasını ve yönetime müdahale etmesini eleştirmiştir. Çok partili dönemde uygulanan siyasal sisteme ve düzene hiçbir şekilde güven kalmadığını belirten Tanyol, 1990'larda partisiz parlamentoya ve kuvvetler birliğine dayalı bir sistem önermiştir. Tanyol, çalışmalarında Kemalizm'e ve laikliğe ayrı bir önem vermiş, her zaman devletin kutsallığı, üstünlüğü konusunda ısrarcı olmuştur.

Sosyoloji anlayışının merkezine toplumsal değişme sorununu yerleştiren Kıray, Türkiye'de ampirik sosyoloji yapma tarzının, yapısal-işlevselci ekolün önde gelen temsilcisidir. Kıray, sosyolojik araştırmalarında, toplumsal değişme, modernleşme bağlamında, geleneksel köy üretim ilişkilerindeki çözülme, gecekondulaşma, kentleşme gibi konulara ağırlık vermiştir. Yaşamı Kıray, 1923 yılında İzmir'de doğmuş, 1944'te Ankara Üniversitesi DTCF Felsefe Bölümü'nü bitirmiş ve Ankara Tüketim Normları başlıklı çalışması ile 1946'da doktorasını tamamlamıştır. Dört Farklı Kültürde Gösterişçi Tüketim başlıklı ikinci doktora çalışmasını ABD'de yapan Kıray, 1961 yılında ODTÜ'de öğretim üyesi olmuştur. İngiltere ve Norveç'te konuk öğretim üyesi olarak çalışan Kıray, ODTÜ'den sonra İstanbul Teknik ve Marmara Üniversitelerinde de hocalık yapmıştır. 1995 yılında Türkiye Bilimler Akademisi şeref üyeliğine seçilen Kıray, 2007'de vefat etmiştir.

Sosyolojik Yaklaşımı

Sosyolojide pozitivist anlayış çerçevesinde ampirik içerikli teknikleri benimseyen Kıray, meslek yaşamında yapısal-işlevselci ve evrimci sosyoloji yaklaşımına bağlı kalmıştır. Kıray; Behice Boran, Leslie White, Karl Marx, Max Weber, Emile Durkheim gibi sosyologlardan etkilenmiştir. Amerikan sosyoloji büyük teorileri, evrensel bakışı değil, toplumun yaşadığı pratik sorunları ampirist çalışmalarla çözmeye çalışan bir anlayışı tercih etmektedir. Sosyoloji disiplinlerarası bir bilim dalıdır. Geniş bir bilgi birikimi ve diğer sosyal bilimlerle işbirliği yapılarak doğru dürüst, geniş açılımlı bilgi üretilebilir. Sosyoloji mutlaka olgulara dayalı gözlemlerini, çeşitli teknikler kullanarak ve toplumsal değişmeyi göz önünde bulundurarak araştırmalar yapmalıdır. Kıray'a göre, Amerikan sosyolojisi Avrupa sosyolojisine göre farklı bir gelişme çizgisi izlemiştir. Amerika'nın feodal bir tarihe sahip olmaması, sınıflar arası hareketliliğin ve ekonominin çok hızlı gelişmesi, ABD'li sosyal bilimcileri büyük teorilere değil, ampirik çalışmalara yönelmiştir Avrupa'da sosyoloji ve onunla ilgili alanlar, hümanist ele alış tarzını sürdürürken, ABD'de bağımsız, pozitivist, dinamik bir bilgi kolu olarak yerleşmiş ve üniversitelerde bölüm haline gelmiştir.

Toplumsal Değişme Anlayışı ve Tampon Mekanizmaları Kuramı

Toplumsal değişme anlayışı Kıray'ın toplumsal değişme sürecine bakışı ilerlemeci ve modernist bir çerçevede anlam kazanır. Buna göre, toplumlar bazı dönemlerde iç ve dış nedenlerin etkisiyle, bazı dönemlerde ise sadece dış nedenlerle çok hızlı veya orta hızda değişirler. Değişme bazen de yavaş olur. Ancak kendiliğinden gerçekleşen, fark bile edilemeyen bir değişme her zaman vardır. Değişme, toplumsal yapılarda esas ve evrensel bir ilkedir. Toplumlar arasında özde bir fark yoktur. Evrimsel süreç her toplumda benzer şekilde işler. Türkiye, geleneksel yapıdan modern yapıya, feodal üretim ilişkilerinden kapitalist üretim ilişkilerine doğru değişmektedir. Toplumsal yapının öğelerinin değişmesi tüm toplumsal yapıyı değiştirir. Toplumsal yapının bütün öğeleri aynı hızda ve miktarda değişmez. Arada boşluklar ortaya çıkar. Belli bir anda değişen bir toplumda, hem eski yapıya, hem de yeni yapıya ilişkin nitelikler bir arada görülebilir. Toplum her zaman bir denge halindedir. Orta ölçekli değişimler bu dengenin bozulmasına neden olur. Bu durumda tampon mekanizmalar devreye girerek toplumu geçiş döneminde yeniden dengede tutar. Toplumsal değişmeyi insan-doğa çelişmesine bağlayan Kıray, dünyanın geleceğinin sanayileşmekten geçtiğini belirtir. Tampon mekanizmaları kuramı Orta ölçekli değişmelerin gerçekleştiği toplumlarda eski yapıdan yeni yapıya geçerken toplumsal dengenin bozulmasını önlemek üzere devreye bazı ara mekanizmalar girerek bütünleşmenin tamamen ortadan kalkması önlenir. Bu mekanizmalar dengesi bozulmuş toplumu yeniden dengeye getirir. Tampon mekanizmaları çok yavaş ve çok hızlı değişimin gerçekleştiği toplumlarda görülmez.

Köylülüğün Çözülmesi

Feodal üretim ilişkilerinden kapitalist üretim ilişkilerine geçiş sırasında kırsal alandaki nüfus topraktan koparak kentlere göç etmesi, köylerdeki üretim ve mülkiyet ilişkilerini değiştirmiş, köylülüğün çözülmesine neden olmuştur. Köylülüğün çözülmesi, toplumsal evrimin bir sonucudur. Toplumsal dönüşüm sonucunda köylü toprağını yitirmiş ve büyük gruplar halinde topraksızlaşmıştır. Bu değişim ve dönüşümü Kıray, modernleşme, kentleşme açısından olumlu karşılamaktadır. Köylülüğün çözülmesinden sonra topraktan kopan nüfus tarım dışı faaliyetlere yönelmiş olsa da belli sayıda kişi yine de tarımsal faaliyetlere devam edecektir. Ancak bunlar artık köylü değil, çiftçidir. Köylülüğün çözülmesine bağlı olarak büyük toprak sahipleri, orta ölçekli üreticiler, topraksızlar, küçük toprak sahipleri vekasaba tüccarlarından oluşan yeni bir tabakalaşma yapısı ortaya çıkmıştır.

Kent Sosyolojisi ve Saçaklanma Kuramı

Kentler, tarım dışı üretimin yapıldığı, kontrol edildiği, dağıtıldığı ekonomi, kültür, sanayi merkezleridir. Feodal kentler ile modern kentlerin özellikleri, yapıları ayrı olmakla birlikte kentler, farklı statülere mensup büyük nüfus kütlelerinin mesleki anlamda uzmanlaştığı mekânlara dağılarak yaşadıkları alanlardır. Çevrelerini de etkileme güçleri ile kentler değişimin merkezleridir. Dinsel, siyasal, ekonomik ve eğitim faaliyetleri de kentlerde toplanır. Bugünkü sanayi kentlerinin ortasında, merkezi iç bölge denilen ve kente asıl rengini veren kısım yer alır. Merkezde bulunan birinci halka, kentin dimağı, beyni olarak bütün sosyal, siyasal ve ekonomik faaliyetlerin idare ve kontrol edildiği yerdir. Birinci bölgeyi izleyen ikinci bölge, hemen merkezin arkasındadır. Burada konutlarla işyerleri birlikte bulunur. Üçüncü halka, orta ve ucuz konut bölgesinden oluşur. Buraları kentin istikrarlı ve göreceli olarak benzer özelliklere sahip nüfus bölgeleridir. Dördüncü halka, kendi içerisinde ikiye ayrılır: İlk halkada ağır sanayi kuruluşları yer alır. İkinci kısım ise en üst tabakanın konut alanıdır. Metropolenleşme, kentleşme olgusunun bir ileri aşamasıdır. Metropollerde büyük bankaların, sigorta şirketlerinin merkezleri, borsalar bulunur. Karar verme ve koordinasyon işlevleri gören metropellerde iletişim kurumları dayer alır. En gelişmiş, yenilikçi kültür kurumları da buradadır. Tüm bu işlerin görülebilmesi için çok sayıda uzmanlaşmış beyaz yakalı burada çalışır. İleri teknoloji büyük sanayi kampuslarının yerleşmesinden bir süre sonra onların etkisi ile metropoliten kent ile uydu sanayi bölgesi arasında kalan kırsal yörelerde düşük kaliteli konut ve küçük işyerleri oluşur. Söz konusu yerler bu halleri ile az gelişmiş bir metropoliten alan niteliğini yansıtır. Alt gelir gruplarının konut ve hizmet fonksiyonlarını karşılar. Bu dağılık yerleşmeler yani saçaklanmalar, yeni yerleşme ihtiyacını yerine getirir. Daha büyük yatırımlar söz konusu olduğunda, saçaklanma biçiminde oluşan bu yerleşmelerin çevre kullanımı ve konut kalitesi hızla değişir ve üst orta tabaka konutları, apartman ve site yerleşmeleri ortaya çıkar.

Gecekondu Sorunu

Kıray, topraktan koparak kentlerin kenar bölgelerinde düzensiz şekilde, derme çatma ev yaparak yerleşen nüfusun yaşadığı alanları gecekondu olarak tanımlar. Gecekondu, arsasına para verilmeyen, işçilik ve malzeme açısından ucuza mal edilen barınaklardır. Gecekonduya yaşayan kesimler ise bir bakıma alt orta tabaka mensupları olarak marjinal işlerde çalışırlar. Köyden kente ekonomik nedenlerle göç eden bireylerin elde ettikleri gelirleri kent merkezlerinde aileleriyle birlikte yaşamalarına yetmez. Bu durumda, kentin kenar bölgelerinde, kentle tamamen bütünleşmeden yaptıkları konutlar ve oluşan başam biçimi gecekondulaşma olgusu ile tanımlanır. Aile Sosyolojisi Geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş sürecinde ailenin yapısı ve fonksiyonları da değişmekte, annenin statüsü yükselirken babanın otoritesi sarsılmaktadır. Bu değişim sürecinde kız evladın konumu ve toplumsal önemi artmaktadır.

GİRİŞ

Sezer, yaşamı boyunca Türk toplum yapısının özgünlüğü noktasında Marksizm'i de sorgulayan bir düşünce yaklaşımı içerisinde olmuştur. Çalışmalarında Marksist kavramları da kullanmış, Kemal Tahir'in düşüncelerini birinci derecede önemsemiş, bu düşüncelerin etkisiyle ilgisini genel olarak tarihe yöneltmiştir. Türk sosyolojisi görüşünün önde gelen ismi Sezer'in sosyoloji anlayışında, Batı her zaman önemli, mesafeli ve eleştirel bir yere sahip olmuştur. Sezer, Batı'nın sanayi devrimine, uygarlığına kuşku ile bakmıştır. Batı'nın sanayi devrimini iç kaynakları ile değil, Batı dışı dünyayı kontrol altına alıp sömüren emperyalist politikalarla gerçekleştirdiği iddiasındadır. Doğu-Batı toplum farklılaşması ve çatışması anlayışını benimseyen Sezer'in sosyoloji anlayışı, Türk toplum tarihinin birikimlerine, özelliklerine, çıkarlarına dayanmaktadır.

Yaşamı

Sezer, 1939 yılında doğmuş, Galatasaray Lisesi'ni ve İstanbul Üniversitesi'ni bitirmiştir. 1971 yılında doktorasını savunan Sezer, 1976'da Doçent, 1988'de Profesör olmuştur. 1998 yılında İstanbul Üniversitesi'nden emekli olan Sezer, 2002'de vefat etmiştir.

Sosyoloji Yaklaşımı

Sezer'e göre, sosyoloji, toplumun bütünü ve her çeşit toplum olayını kapsamak ve açıklamak zorundadır. Bu amaçla konusu olan olayların uydukları genel yasaları araştırır. Böylece rastgele bilgiler sistemli bilgiye dönüşür ve sosyoloji de bilim kimliği kazanır. Sezer'e göre, sosyolojinin kendisi de sosyolojinin konusudur. Bu özelliği sosyolojinin mutlak bir bilim olmasını tartışmalı hale getirmektedir. Sezer, Batılı sosyologların hiçbirini yeterli bulmaz. Sezer'in sosyolojik görüşleri etkileyen isimlerin başında Kemal Tahir gelmektedir. Bunun dışında Marksist literatürden ve Gordon Childe'dan da kısmen etkilenmiştir. Ancak hiç bir zaman Marksist anlayışın doğrudan savunucusu olmamıştır. Sosyolojide toplumlar arası ilişkilerin belirleyiciliğini esas alan Sezer, toplumlar arası ilişkileri Doğu -Batı Çatışma Kuramı'na göre değerlendirir. Bu bağlamda, Türk toplumunun tarihsel çizgisini başka toplumların, uygarlıkların gelişme çizgileriyle birlikte, belirli eğilimler, kuramlar kapsamında açıklar. Türk toplumunun sorunlarını dünya tarihi içindeki kökleriyle değerlendirir. Sezer, her zaman, Türk toplumunun sorunlarının sağlıklı bir biçimde ele alınabilmesi için tarihimizin doğru değerlendirilmesi gerektiğini belirtir. Ona göre, ülkemizde sosyoloji alanında görülen temel ayrım; Batı sosyolojisi aktarıcılarıyla, Türk toplumunun dünya ve tarih içindeki sözüne sahip çıkmak isteyenler arasındadır.

Yöntem Anlayışı

Sezer'e göre, yöntem, sosyolojide farklı görüşleri kanıtlama görevi yüklenmiş bir araçtır. Olaylar arasında ilişki kurabilmek ve onları anlamak için yöntem ihtiyacı vardır. Ancak sosyolojide en doğru, en mükemmel yöntem şudur diye bir şey yoktur. Olmadığı için de yöntem konusu sosyolojide tartışmalıdır. Sosyolojide yöntem, sosyologların olaylara bakışına göre değişir. Farklı sosyoloji yaklaşımlarına göre yöntem ve yöntemle ilgili de kullanılan teknikler değişir. Sosyolojinin kullandığı malzeme deneye elverişli değildir. Toplum üzerine çalışan sosyolojinin toplum alanında bir deney için gerekli koşulları sağlaması olanaksızdır. Sosyolojide önemli olan sosyoloğun gerçekle kurduğu ilişkidir. Sosyoloji, yöntem konusunda matematiğe, istatistiğe yönelerek ürettiği bilginin geçerliliğini, mutlaklığını, bilimselliğini kanıtlamaya çalışmaktadır. Oysa sosyolojik bilgiye ulaşmanın yolu tarih, toplumlar arası ilişkiler ve temel etken faktörünün belirlenmesinden geçmektedir. Sosyolojide evrensel kurallara erişmek, toplumsal gerçeği kavramada yansızlıktan, objektiflikten bahsetmek bazı sosyologların kendilerini ve başkalarını kandırmalarından başka bir şey değildir. Sosyoloji, her zaman siyasetle ilişki içerisinde ve sosyoloji belli toplum kesimlerinin çıkarlarının sözcülüğünü yapmaktadır. Bu bağlamda da bütün insanlığı kavradığı iddiası çelişkili bir savdır. Toplum üstü, mutlak ve her konuyu tarafsız şekilde ele alıp yorumlayan bir sosyoloji yoktur ve olamaz.

Batı Sosyolojisine Yönelik Eleştiriler

Sezer'e göre, Batı dünyasını açıklamaya dönük bir araç olan sosyoloji, Batı çıkarlarını ve üstünlüğünü savunur. Doğu toplumlarının yapılarını anlama ve açıklama açısından ise yetersizdir. Bu bağlamda da toplum üstü, mutlak ve her konuyu tarafsız şekilde ele alıp yorumlayan bir sosyoloji yoktur ve olamaz. Toplumda mutlak ve kutsal çıkarlar bulunmadığına ve toplum çıkar gruplarının çekişme alanı olduğuna göre, tek bir sosyolojiden söz edilemez. Batı sosyolojisi toplumların tümünü doyurucu şekilde açıklayamamakta, konuları ve sorunları Batı çıkarları açısından değerlendirmektedir. Sosyoloji,

egemen Batı çıkarlarını savunmak üzere ortaya çıkmış bir bilim dalıdır. Batı çıkarlarının, üstünlüğünün, felsefesinin, ideolojisinin savunusunu yapmaktadır. Batı çıkarlarını, ideallerini savunan ideoloji benzeri bir şey olmaktan öteye gidememiştir.

Türk Sosyolojisi

Sezer, Türk toplumunu ve gerçeğini açıklayacak, Türk tarihi ve düşünce geleneğiyle ilişki kurarak sorunlarımızın çözüleceği yerli bir sosyoloji geleneği oluşturma çabası gütmüştür. Türk toplum tarihi, Batılı kalıplar ile uyumsuz. Türk toplumu, kimliğini ve önemini Doğu-Batı çatışması kapsamında, tarih içerisinde elde etmiştir. Türk tarihinde iki önemli olay vardır: Bunlardan birincisi Anadolu'nun Türkleşmesi, ikincisi ise Osmanlı'nın Batılaşmasıdır. Türklerin ana toprakları dışında kimliklerini koruyabildikleri tek ülke Anadolu'dur. Türkler din değiştirdikleri halde kimliklerini değiştirmemişlerdir. Türkler, İslamiyet ile beliren üstün bir kültür temsilcisi sıfatını kazandıkları için Anadolu'da Bizanslaşmadan varlıklarını korumuşlardır. Türk toplumunun çıkarlarına uygun, Doğu-Batı bakış açısını referans alan, sorunları Doğu-Batı ilişkileri ve çatışması kapsamında ele alıp değerlendiren, sosyal yapımızı açıklayan, düşünce geleneğimiz ve tarihimizle ilişki kuran bir Türk sosyolojine ihtiyaç vardır. Türk sosyolojisinin kaynakları Türk-İslam-Osmanlı tarihi ve düşüncesi, siyasetnameler ve Osmanlı tarihçilerinin metinleridir.

Doğu-Batı Çatışması Kuramı

Sezer, Türk toplum tarihi, Türk toplumunun tarih içerisinde edindiği özellikleri, ayrıcalıkları, sorunları, Doğu-Batı Çatışması Kuramı ile değerlendirmektedir. Tarihsel açıdan kimliklerini bu çatışma üzerinden edinmiş Doğu ve Batı toplumlarını, Doğu-Batı Çatışması Kuramı dışında anlamaya çalışmak mümkün değildir. Bu kuram, sadece Türk tarihini değil, dünya tarihini anlamak için de önemlidir. Doğu-Batı toplum farklılaşmasında ve çatışmasında Türk toplumunun yeri Doğu'dadır. Doğu toplumlarının da Batı toplumlarında olduğu gibi sosyal yapısını açıklayan ortak yasaları bulunmaktadır. Bu yasalar coğrafi yapı, tarih ve ortaya çıkan sorunları aşmak için üretilen siyasetle biçimlenmiştir. Farklı coğrafyalarda ortaya çıkan sorunlar karşısında farklı siyasal çözümler üretildiği için de sosyal yasaların mutlak ve tüm toplumlar için geçerli olduğu söylenemez. Doğu-Batı Çatışması tarihin başlangıcından beri varlığını korumakta, Doğu ve Batı toplumları, Hıristiyanlık ve Müslümanlık bu çatışma üzerinden kendilerini ve kimliklerini tanımlamaktadır. Doğu-Batı Çatışmasının tarihteki ilk örnekleri Truva Savaşı, Yunan-Pers mücadeleleri, Haçlı Savaşları'dır. Doğu-Batı Çatışması bugünde Batı'nın Doğu'ya yönelik çeşitli saldırıları ile devam etmektedir. Tarihte dinler de Doğu-Batı kimliğine göre şekillenmiştir. Bu bağlamda İslamiyet Doğu'nun Hıristiyanlık Batı'nın kimlik ifadesi olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Özellikleri Sezer, Osmanlı İmparatorluğu'nu Doğu-Batı Çatışması Kuramı ışığında yorumlar. Buna göre, Osmanlı'yı Batı ölçülerine göre ele almak büyük bir yanıltır. Onu kendi özellikleri, yasalarıyla ele alıp değerlendirmek gerekir. Osmanlılık gözden uzak tutularak, Anadolu'nun Türkleşmesi olayı, gerçek boyutlarıyla anlaşılabilir. Tek tip bir Osmanlı modeli hem alan, hem de zaman içinde yoktur. Osmanlı, yönetimi altındaki farklı bölgeleri, farklı yasalarla yönetmiştir. Tarihte merkezîyetçiliğin en parlak örneğini ortaya koyan Osmanlı İmparatorluğu bir dünya siyasetinin temsilcisidir. Osmanlı İmparatorluğu, devlet ile üretim ilişkilerini kesin sınırlarla birbirinden ayırmıştır. Bu siyaset, Osmanlı'da askeriye vereaya gibi iki sınıfı ortaya çıkarmıştır. Bu iki sınıfın birbirine karışması engellenmiştir. Devlet, toprağın mülkiyetini elinde tutmuş, toprağın tasarruf hakkını ise belli koşullarda üreticiye bırakmıştır. Böylece üreticinin siyasete, yönetimin de üretime karışmasını önleyen bir sistem geliştirmiştir. Osmanlılık, Doğu toplumlarının ve İslamiyet'in koruyuculuğunu yapan, zengin Doğu geleneğini daha da geliştirip ileriye taşıyan bir dünya siyasetidir. Yakın Doğu asker devletlerinin en son ve en mükemmel örneğini oluşturan Osmanlı'nın üretim ilişkileri, ATÜT veya feodalite ile açıklanamaz. Din Sosyolojisi Endüstrileşmeden sonra din konusu her zaman Batı sosyolojisinin ikinci ana konusu olmuştur. Sezer'e göre dinler, toplumların kendilerini tanıma, tanıtmaya ve kimlik aracıdır. İnsanların yaşanmış tarihi serüvenleridir. Toplumlar arasında görülen ilk farklılaşmalarla birlikte ortaya çıkmıştır. Bir üst yapı kurumu olan din, toplumların kendilerini tanıma, tanıtmaya aracı, kimlik ifadesi ve toplum ideolojisidir.

GİRİŞ

Son yıllarda ortaya attığı "mahalle baskısı" kavramı ile bir kez daha gündeme gelen Mardin, Türkiye'de her zaman etkin bir sosyolog olmuştur. Mahalle baskısı kavramı ile Mardin, Türkiye'nin giderek muhafazakârlaştığına ve bu muhafazakârlaşmanın baskın hale gelmesiyle "dini" bir yaşam tarzını benimsemeyenlerin kendilerini dışlanmış hissettiklerine dikkat çekmiştir. Mardin, Türkiye'de dinin toplum ve birey üzerindeki yönlendiriciliğini, derinliğini, etkisini değişik boyutlarıyla araştıran, bağlantıları, etkileşimleri açıklamaya çalışan bir sosyologdur. Mardin, çalışmalarında din-toplum-birey ilişkilerini tüm boyutlarıyla ele alır. Din-toplum-birey ilişkileri yanında, Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet Türkiye'sinin düşün ve siyasal akımları, modernleşmesi gibi alanlar da önem verdiği konular arasındadır. Yaşamı Mardin, 1927 yılında doğmuş, Galatasaray Lisesi'nde başladığı orta öğretimini ABD'de tamamlamıştır. Lisans öğrenimini, 1948 yılında, Stanford Üniversitesi Siyasal Bilimler Bölümü'nde tamamladıktan sonra yüksek lisansını 1950 yılında John Hopkins Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yapmıştır. 1954-1956 yıllarında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışan Mardin, Hürriyet Partisi içerisinde yer almış, 1957'de partinin genel sekreterliğini üstlenmiştir. 1958'de ABD'ye giderek Stanford Üniversitesi'nde doktora eğitimine başlamıştır. Doktora sonrası ülkeye dönmüş ve tekrar 1961 yılında, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde araştırma görevlisi olmuştur. 1964'te doçent, 1969'da profesörlük unvanı almıştır. Ankara Üniversitesi'nden sonra 1973 yılında Boğaziçi Üniversitesi'ne geçmiş, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin Kurucu Dekanlığını ve Sosyoloji Bölümü Başkanlığı'nı yapmış, burada siyaset bilimi ve sosyoloji dersleri vermiştir. ABD'de Columbia ve California, İngiltere'de Oxford Üniversitelerinde konuk öğretim üyesi olarak dersler vermiş, Amerika'da bulunduğu yıllarda, İslami Araştırmalar Merkezi Başkanlığı yapmıştır. Yazıları 1954-1966 yılları arasında Forum dergisinde yayınlanan Mardin, 1967-1970 yıllarında Türkiye Sosyal Bilimler Derneği kurucu başkanlığını yürütmüştür. Aktif siyasal gelişmelere uzak kalmayarak 1994'te de Yeni Demokrasi Hareketi'nin (YDH) içerisinde yer almıştır. 1993 yılında ODTÜ Prof. Dr. Mustafa Parlar Eğitim ve Araştırma Vakfı Yılın Bilim Adamı ödülü (Prof. Dr. Tekin Dereli ile birlikte) alan Mardin'e 2011 yılında, Emeritus Statüsü verilmiştir. 1999'dan itibaren Sabancı Üniversitesi'nde siyaset ve sosyoloji dersleri veren Mardin, 2017 yılında, vefat etmiştir.

Sosyoloji Yaklaşımı

Anti Marksist bir sosyolog olan Şerif Mardin, yapısal-fonksiyonalizm yaklaşımına bağlı olarak sosyolojiye başlamış, tarihsellikte yoluna devam etmiş ve bunları daha sonra M. Weber'in anlamacı sosyoloji yaklaşımıyla sentezlemiştir. Mardin, çalışmalarında din-toplum-birey ilişkilerini, bunların birbirleri üzerindeki etkilerini, dinin kültürel ve siyasal kodlarını derinlemesine ele almıştır. Mardin, Osmanlı - Türk toplum yapısının temel dinamiklerini belirlemeye yönelik araştırmalar yapmıştır. Mardin'in dini merkez alan araştırmaları yanında ikinci sırada yer verdiği temel çalışma konusu, 19. yüzyıl Osmanlı ve 20. yüzyıl Türkiye toplumunun modernleşme süreçleri olmuştur. Mardin, aynı zamanda, Batı sosyolojisinde ortaya çıkan birçok sosyoloji anlayışı ve teorisini ülkemize aktaran ve yerleştiren sosyologdur.

Osmanlı Devleti'nde Siyasal, Düşünsel ve Yapısal Değişme Eğilimleri:

19. Yüzyıl 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat dönemiyle birlikte her alanda önemli değişimler meydana gelmiştir. Yeni Osmanlıların devamı olan İttihatçılarda özgürlük, halkçılık ve milliyetçilik fikirleri daha belirgin olarak öne çıkmıştır. Yeni Osmanlıların temel amacı kuvvetler ayrımını içeren meşruti bir yönetim biçimi oluşturarak devleti yıkılmaktan kurtarmaktır. Yeni Osmanlılar, Türk düşüncesine Batı'dan birçok kavram aktarmış, medeniyet, ilerleme, özgürlük ve vatan gibi kavramların yerleşmesinde önemli bir rol oynamışlardır.

Cumhuriyet Dönemi Üzerine Düşünceler

Mardin'e göre, bir modernleşme projesi olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu ile süreklilik ilişkisi içerisinde olmuştur. Bu süreklilik aynı zamanda bir kopuşu da içermiştir. Cumhuriyet ile birlikte, kökleri Yeni Osmanlı düşüncesine kadar giden ve İttihatçılarla sınırlı bir toplumsal dayanak bulan özgürlük kavramı, Atatürk tarafından Batılı anlamı kapsamında ülkeye yerleştirilmek istenmiştir. Bunu gerçekleştirmek için Atatürk'ün yaptığı girişim, bireyi amaç edinen Batılı hukuk kurallarını Türkiye'de geçerli kılacak değişiklikleri gerçekleştirmek olmuştur. Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti ile kişisel bağlılık üzerine kurulu bir düzen yerine yasaların tanımladığı bir rejim

kurmuştur. Dinin devlet ve toplum üzerindeki etkisi kırılmış; milliyetçiliği, bilimselliği öne çıkaran, sınıfsız bir toplum oluşturulmak istenmiştir. Atatürk dönemi reformları pozitivist bilim ve halk kavramlarını esas alarak biçimlendirilmiş, gerçekleştirilen devrimlerle modern bir toplum modeli oluşturulmaya çalışılmıştır. Atatürk'ün kurduğu cumhuriyet, monarşi, kişisellik, dinsellik, geleneksellik, kozmopolitlik yerine bilimsellik, modernlik, milliyetçilik, halkçılık, sınıfsız toplum modeline dayanır.

Din ve İdeoloji

Mardin, ideolojileri "sert" ve "yumuşak" olarak ikiye ayırmaktadır. Sistemik şekilde işlenmiş, teorik eserlere dayanan, seçkinlerin kültürüyle sınırlandırılmış, içeriği güçlü bir yapı oluşturan durum, sert ideolojiyi; kitlelerin çok daha şekilsiz, inanç ve bilgisel sistemleri, yumuşak ideolojiyi oluşturur. Mardin'e göre, "Halk İslam'ı" Türkiye'de "yumuşak" bir ideoloji işlevi görmektedir. İslamcılık, 19. Yüzyılda, tüm Müslümanları emperyalizme karşı birleştirmek üzere ortaya çıkan bir ideolojidir. Batı' da ikincil yapıların yerine getirdikleri koruma fonksiyonunu, Doğu'da ümmet yapısı ve ümmet yapısına bağlı olarak tarikat yapısı yerine getirir.

İslamcılık ve Cemaatleşme

Mardin'e göre din, Türk toplumunda önemli bir sosyal işleve sahiptir. Bu bağlamda, 19. yüzyılda ortaya çıkan İslamcılığın iki temel ekseni vardır: Bunlardan birincisi, İslamcılık, bir dünya görüşü ve yaşam rehberi olarak okumuş çevrelerin fikirlerini kapsamaktadır. İkincisi, İslam kültürünün egemen olduğu yörelerde geniş halk kitlelerinin kesin çizgilerle ifade edilmeyen bir İslam düzeni gerçekleştirme arayışına karşılık gelmektedir. Modernleşmenin yarattığı tedirginlikler, laik dünya görüşünün yetersizliği, Batı uygarlığının yarattığı yenilgi psikolojisi cemaatlerin gelişmesinde etkili olmaktadır. Diğer yandan, modern sistemde yükselme olanağı bulamayan kesimler geleneksel kodlar içerisinde bu yükselme olanağını cemaatler aracılığı ile elde etmektedirler.

Merkez-Çevre Teorisi

Merkezi, devleti temsil eden kesimlerle yereli, çevreyi temsil edenler; yönetenlerle yönetilenler arasındaki iktidar mücadelesi sosyolojide merkez-çevre teorisi ile formüle edilmektedir. Türk toplumu hâlâ, yönetenlerle yönetilenler arasındaki tarihsel ikiliği, devlet seçkinleri arasındaki ikili rekabeti, girişimci olmak isteyenlerle, iktidarı onlarla paylaşmayanların ayrımını yaşamaktadır.

GİRİŞ

Türk toplumunun ve insanının Batılı toplumlardan, insanlardan farklı özelliklere sahip olduğu yönündeki tezleri ile öne çıkan Doğan Ergun, yöntemin neliği, toplum ve eğitim, sosyoloji ve tarih ilişkisi, Türk kültürü, Türk bireyi ve Türk toplumu üzerine çalışmalar yapmaktadır. Ergun, Türk toplumunun evriminin, Batı toplumlarının evrimine benzemediğini belirtir.

Yaşamı

Ergun, 1932 yılında, Konya Akşehir’de doğmuştur. Afyon Lisesi’nden mezun olan Ergun, sosyoloji eğitimini Fransa’da Aix Üniversitesi’nden almıştır. 1963 yılında Gazi Eğitim Enstitüsü’nde Öğretim Görevlisi olan Ergun, aynı görevi Hacettepe Üniversitesi’nde sürdürmüştür. 1978’de Kültür Bakanlığı Başdanışmanlığına getirilen Ergun, 1991 yılında, emekliye ayrılmıştır.

Sosyoloji Yaklaşımı

Ergun, sosyoloji yaklaşımında felsefe ve tarihe özel bir önem vermektedir. Eleştirel sosyoloji anlayışını benimseyen Ergun, daha çok Fransız sosyolojisinden ve tarihi materyalist – diyalektik sosyoloji yaklaşımından etkilenmiştir. Diğer yandan yapısal, fonksiyonist sosyoloji yaklaşımlarına, Durkheim / Gökalp çizgisindeki sosyoloji anlayışına karşıdır. Her toplumun tarihsel ve kültürel koşullarında ayrı ayrı özelliklerinin ortaya çıktığı görüşünde olan Ergun’a göre, toplumlar bireylerden önce, yapılarıyla, süreçleriyle, evrimleriyle var olmuşlardır.

Yöntem Üzerine Değerlendirmeler

Diyalektik yaklaşım, diğer yaklaşımlara göre daha bilimsel, gerçek ve açıklayıcıdır. O nedenle sosyolojide esas alınması gereken yöntem tarihi maddeci yaklaşımdır. Diyalektik yaklaşım, gerçeğin özünü belirleyen olgulardan birisi olarak tümdengelimci bir yöntemdir. Sosyoloji çalışmalarında yaklaşım, yöntem, kuram ve varsayım çok önemlidir. Sosyolojinin ve diğer sosyal bilimlerin toplumu kendi açısından ele alırken, felsefi bilgi birikimine ihtiyacı olduğunu belirten Ergun, felsefi bilgi olmadan bilimsel yöntemin bulunamayacağını, bilimsel bilginin denetlenemeyeceğini belirtir. Her şeyin değiştiği ve geliştiği, her toplumsal olgunun tarihsel olduğu, tarihin tekrarlanmadığı bir dünyada deneysel sosyoloji olamaz. Sosyoloji, yalnız gözlenebilen, deneyi yapılabilir toplumsal olay ve olguların bilimi değildir. Toplumsal gerçek aynı zamanda tarihsel bir gerçektir. Sosyolojik araştırmada, diyalektik yönetime bağlı olarak kuram, varsayım ve teknikler sıralaması izlenmelidir. Sosyoloji, sadece insan davranışlarını incelemeyi, sosyoloji; toplumu, toplum yapısını, toplumsal süreçleri, toplumsal evrimin yasalarını ve güçlerini, fikir ve dünya görüşlerinin çatışmasını, toplumda insan iradesini ve bu gibi konuları inceler. Bilimsel incelemede, hiçbir değer yargısı kurulamaz. Sosyolojide veya bilimde araştırmacı kendisini nesnel gerçekten uzaklaştırabilecek iyi ya da kötü her türlü kişisel dilek ve duygudan kurtarmalıdır. Sosyoloji, gerçeği araştırırken diğer bilim dallarından da yararlanmak zorundadır. Bu bilim dalları arasında felsefe, tarih, ekonomi, psikoloji bulunmaktadır.

Tarih-Sosyoloji İlişkisi

Toplumların ancak tarih içerisinde açıklanabileceğini, her toplumun tarihinin başka bir toplumun tarihinden farklı olduğunu belirten Ergun’a göre, doğanın bir parçası olan insan da toplumsal ve tarihsel bir varlıktır. Ergun’a göre, tarihsel veriler, tarihsel gerçekler olmadan hiçbir toplum anlaşılabilir, açıklanamaz. Bir toplumun görüntüsü kendi tarihiyle bezenmiştir. Tarihsel özgünlük ilkesi, işte budur. Tarih, sosyolojinin can damarıdır. Her toplumsal olgu aynı zamanda tarihsel bir olgu, her tarihsel olgu da toplumsal bir olgudur. Bunun anlamı, tarihsiz sosyoloji, sosyolojisiz tarih olamaz. Yalnız şimdiki zamanda insan davranışlarını gözlemek, ölçmek, onların sadece nesnel görünümünü tasvir etmek ve bunlarla bir toplumdaki ilişkileri açıklamaya kalkışmak geçersiz sonuçlar çıkarmak demektir.

Eğitim Sosyolojisi

Ergun’a göre bir ülkede geçerli olan eğitim anlayışı yabancıların etkisinden, yönlendirmesinden uzaksa; toplumsal, tarihsel gerçekler üzerine oturtulmuşsa, kendi ülkesinin gelişmesine, aksi halde emperyalist çıkarlara hizmet eder. Eğitim konusunda bilimsel-diyalektik bir tutum izlenmesi gerektiğini belirten Ergun, bireyci ve öğrenci merkezli eğitim anlayışına karşıdır. Ona göre, kapitalizm, hedefe ulaşmak için bir araç olan eğitim ve öğretimi, kendi ideolojisine göre biçimlendirmektedir. Kapitalist ideolojinin bir uzantısı olan bireyci eğitim de toplumun ilerlemesini, gelişmesini önlemeyi, mevcut sınıfsal yapının sürmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Türkiye’nin eğitim programları bile taklitçiliği, aktarmacılığı, Batılı çevrelerin çıkarlarını temsil etmektedir. Bugünün Türk eğitim sistemi pragmatistliği, deneyciliği, girişimciliği özendirip, toplumsal ve tarihsel

mirası yadsımaktadır. Bu yanlış eğitim anlayışı yerine, toplumsal gerçeğe uygun, bedensel ve düşünsel alanları bir araya getiren, çocuğun duygusal, düşünsel ve duyuşsal gelişimini hızlandıran çokyönlü bir eğitim sistemi uygulanmalıdır. Çokyönlü öğretimde öğrencilerin bedensel ve zihinsel gelişimi için gerekli ortam hazırlanır. Öğrencilere, yeteneklerini geliştirmeleri için çokyönlülüğe elverişli olanaklar sağlanır.

Türk Bireyi Kuramı

Bir kültür, bireylerin kişiliklerinde, manevi bir temel oluşturacak kadar gerçeklik kazanmışsa, o kültür, kültürel kimlik olarak ortaya çıkar. Türk toplumu ile Batılı toplumlar arasındaki en belirgin fark, Batılı toplumların bireyci, Türk toplumunun kamucu anlayışı esas almasıdır. Batı'da devlet, toplumun gidişatına göre biçimlenir. Türkiye'de isetoplumsal işlev öncelikli bir sınıflaşma söz konusudur. Türkiye'de devletçilik ağırlıklı bir iktisat geliştirecek, kültürel bir ortam vardır. Türk kültürü, bireyci değil kamucu bir kültürdür. Bu bilinç, Türk tarihinin bir ürünüdür. Bizim kültürümüzde toplum ve devlet önce gelir. Osmanlı toplumu, kamu bilincini bireysel bilincin önüne geçirecek şekilde örgütlenmiştir. Bu özelliklerin şekillenmesinde ekonomik ve toplumsal koşullar belirleyici olmuştur. Türk toplumu özele değil, kamuya; kişisel girişimciliğe değil, kamu girişimciliğine; bireye değil, topluma öncelik veren bir kültüre sahiptir. Aile bağlarına sadık olan Türk insanı, bireyci ve bencil değildir. Yurtsever, yardımsever, konukseverdir. Ergun'un amacı, Türk kültürünün sorumluluk duygusu taşıyan bireyi ile Batı'nın girişimci bireyini, Türk toplumunun kamucu özellikleriyle sentezleyerek, özerk Türk bireylerinden oluşan yeni bir toplum modeli ortaya koymak, bu özerk Türk bilincini, çokyönlü eğitim-öğretim yoluyla sağlamaktır.

Türk Ulusal Kişiliği Kuramı

Bir Türk kimliği olduğu gibi buna bağlı bir de Türk kişiliği vardır. Ancak kimlikle, kişiliği birbirine karıştırmamak gerekir. Bunlar birbirinin yerine geçemeyecek kadar ayrıdır. Bir bireyin birden fazla kimliği olabilir. Bir toplumda çeşitli altkültürler olabilir. Ancak bir kültürün özellikleri bir toplumda kültürel ortak payda olarak o toplumun bütün bireylerinin bilinçlerine yansiyorsa, işte o zaman ulusal kültürün, kişiliğin varlığı söz konusu olur. Türk kültürü yönetimden çok üretime öncelik veren bir toplum algısı içinde, bireysel kişiliği geniş bağımsızlıklarla donatılmış bir yapılanmaya kavuşmalıdır.

GİRİŞ

Nilgün Çelebi, sosyoloji yazıları, kitapları, konferansları ve daha da önemlisi öne sürdüğü sosyolojik görüşleri, savunduğu tezleriyle, son dönemde öne çıkan Türk sosyologları arasında yer almaktadır. Çelebi, sosyoloji-tarih bilimleri arasındaki konu yakınlığını; sosyoloji, felsefe bilimlerinin ontolojik ve epistemolojik açıdan iç içeliğini benimseyen bir sosyologdur.

Yaşamı

Çelebi, 1950 yılında Konya'da doğmuştur. 1973 yılında, Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden mezun olmuş, 1980'de aynı üniversitede doktorasını tamamlamıştır. 1977-1984 arasında Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak çalışan Çelebi, 1985'de Selçuk ve 1990'da DTCF Sosyoloji bölümlerinde görev almıştır. 1993 yılında, Profesör olan Çelebi, 2009'da, kendi isteği ile emekli olmuştur.

Sosyoloji Yaklaşımı

Çelebi, ilk çalışmalarını yapısal-işlevselci sosyoloji yaklaşımını kapsamında gerçekleştirmiştir. 1990'ların ikinci yarısından itibaren, özellikle I. Wallerstein'in etkisiyle tarihsel sosyoloji anlayışına yönelen Çelebi, tarihselliğin de sosyolojide önemli bir yere sahip olduğu görüşünü benimsemiştir.

Yöntem Üzerine Değerlendirmeler

Çelebi, pek çok konuda çalışma yapmış olmasına karşın yoğunluğunu yöntem ve sosyolojinin neliği konularına vermiş, sosyolojideki çalışmaları mikro, mezzo ve makro şeklinde sınıflandırmıştır. Çelebiye'ye göre, bilim, doğanın, insanın, toplumun ve bunlar arasındaki ilişkilerin incelenmesi, tanımlanması, anlaşılması, açıklanması ve yorumlanması etkinliğidir. Bilimsel bilgi ise kuramsal ve ampirik bilginin bileşimidir. Ancak araştırmayı bilimsel kılan, hipotezdir. Hipotezsiz araştırma yapılamaz. Çelebi, yöntem üzerine yaptığı çalışmalarda yaklaşım, kuram, hipotez, teknik gibi kavramların tanımlarını yapmış, bunların sosyolojideki yerlerini ve birbirleri ile olan ilişkilerini ortaya koymuştur. Çelebi, sosyologların mutlaka yöntem ile teknik, yaklaşım ile kuram arasındaki ayrımı bilmeleri gerektiğine vurgu yapar. Çelebi, yöntembilimi; doğaya, topluma, bireye, bireyin doğaya katkılarını doğru betimlemek, açıklamak ve yorumlamak için bilim insanının yürüyeceği yol olarak tanımlar. Yöntembilim bir yanıyla zihinsel, başka bir yanıyla eylemsel süreçtir. Yöntembilimin kapsamı içinde önemli bir yer tutan teknik ve teknik olarak adlandırılan veri toplama araçları ise gözlem, görüşme, belge tarama, söyleşi çözümlemesi, örnek olay incelemesi şeklinde sıralanır.

Socius / İnsan Birlikteliklerinin Bilimi Olarak Sosyoloji

Çelebi, sosyolojinin konusu toplumdur, sosyoloji toplumu inceler biçimindeki tanımları tartışmaya açan, sosyologları bu konuda düşünmeye yönelten bir sosyologdur. Sosyoloji bir araya gelişin, toplulaşmanın bilimidir. Bu bir araya geliş, her zaman toplum formunda olmayabilir. İnsanların bir araya gelişleriyle gruplar, yığınlar, birlikler, topluluklar, toplumlar gibi çeşitli toplulaşma formları ortaya çıkabilir. Bu formların her biri bir takım ortak öğelere sahip oldukları gibi ayrı özelliklere de sahip olmalarından dolayı, ayrı birer formdur. Socius, bu formların hepsini birden içerecek bir sözcüktür. Çelebi, sosyolojiyi toplum bilimi, devletin bilimi olarak ele alan, tanımlayan anlayışlara karşı çıkar. Bu görüşler, sosyolojiyi açıklayamaz. Sosyolojinin konusu, modern toplumdan daha farklı bir gerçeklik yapılanmasıdır. Sosyoloji, şu ya da bu formun değil, insan birlikteliklerinin içinde akıp giden çok katlı hayatın üzerine söylenen sözdür. Socius, insan birlikteliklerinin kültür ve tarih sürekliliği içinde meydana gelen çok boyutluluğu ortaya çıkarır. Sosyal olabilme yetisine sahip olan sosyal birimler söz konusu sürekliliğin, oluşan izlerini eylemlerinde yansıtmaktadırlar. Tüm bu oluşumların gerçekleştiği sinerjik bütünlük socius'tan kaynaklanır. Sosyolojiyi insan birliktelikleri üzerine söylenen sözün çalışma alanı olarak tanımlayan ve bunu da "socius" olarak kavramsallaştıran Çelebi, "toplumsuz sosyoloji" anlayışının savunucusudur.

Kadına Cinsiyetçi Bakış

Çelebi'ye göre, toplumda kadın erkek eşitliğini bozan, kadını ikinci plana iten temel etken üretim faaliyetleridir. Toplayıcılık aşamasında eşit olan cinsler, kargının ve sabanın bulunmasıyla kadının doğadan bahçeye ve oradan da evin içine çekilmesinde etkili olmuştur. Sosyal organizasyonun giderek karmaşıklaşması sonunda ev ile işyerinin birbirinden ayrılması, kadının yaşamını aile içine çekilerek sürdürmeye başlaması, onun statüsünün düşmesine neden olmuştur. Türk toplumunda kadının eşitlikçi tutumunu, içerisinde yaşadığı sosyo-ekonomik koşullar, kültür, eğitim durumu ve çalışıyor olma durumu etkilemektedir. Türk toplumunda kadın, genel olarak, evliliği ve aileyi ekonomik alana katılımın

üstünde tutmakta, bu bağlamda da eşitlikçi rol tutumlarından çok geleneksel-cinsiyetçi rol tutumlarına sahiptirler.

Türkiye’de Sosyoloji Yapma Tarzları

Türk sosyoloji tarihi, Türk sosyologları üzerine araştırmalar ve değerlendirmeler de yapan Çelebi, Türkiye’de üç farklı anlayışa göre sosyoloji yapma tarzı olduğunu öne sürmektedir. Bunlar; polity merkezli - idea yönelimli sosyoloji, toplum merkezli - veri yönelimli sosyoloji ve socius merkezli - veri yönelimli sosyoloji. Çelebi’nin önemseydiği sosyoloji yapma tarzı, socius merkezli – veri yönelimlidir. Türk sosyoloji tarihinde bu anlayışın ilk temsilcisi, Prens Sabahattin’dir. Socius merkezli – veri yönelimli sosyoloji yapma biçiminin Türk sosyoloji tarihindeki diğer temsilcileri arasında Sabri Ülgener, Şerif Mardin, Baykan Sezer ve Nilüfer Göle de bulunmaktadır. Çelebi’ye göre, Prens Sabahattin ve Baykan Sezer’in socius merkezli – veri yönelimli sosyoloji yapmalarına karşın, elde ettikleri verileri toplum sorunlarını çözme noktasındaki önerileri ile polity merkezli – idea yönelimli bir düzleme geçmişlerdir. Çelebi, Türkiye’de toplum merkezli, veri yönelimli ve socius merkezli sosyoloji yapma eğiliminin son zamanlarda arttığını da belirtir. Ancak bunlar politika yönelimli, uygulamalı, sorun çözmeyi deneyen araştırmalar olmaktan çok kavramlaştırmaya öncelik veren, akademi içinde kalan araştırmalardan oluşmaktadır.